

Poblament i despoblament a la Catalunya del Nord, segles XIX i XX: un estat de la qüestió

Population and depopulation in Northern Catalonia, 19th and 20th centuries: a state of the issue

Población y despoblación en la Cataluña Norte (Francia), siglos XIX y XX: un estado de la cuestión

Nicolas Marty¹

Resum

Aquest article pretén fer un estat de la qüestió relativa a l'evolució de la població a la Catalunya del Nord, és a dir, l'actual departament dels Pirineus Orientals, terra catalana annexada a França el 1659 i transformada en departament francès el 1790. Es pretén fer balanç dels treballs realitzats sobre la història de l'evolució del poblament i el despoblament d'aquest territori, a través d'una revisió dels treballs realitzats, la posada en valor de les fonts disponibles i la proposta dels treballs que s'han de dur a terme per aconseguir un coneixement profund d'aquests elements estructuradors de la història d'aquest territori, vinculant-lo a les comparacions i la historiografia catalana. L'article es construeix cronològicament al voltant de tres grans períodes: el primer, des de la Revolució Francesa fins al 1856, està marcat per un relatiu equilibri territorial i una població plena a les muntanyes occidentals; el segon, entre el 1856 i els anys cinquanta del segle passat, mostra l'aparició d'un important desequilibri amb el despoblament de les muntanyes i el creixement de la plana del Rosselló; l'últim, des dels anys seixanta del segle XX, es caracteritza per la metropolització al voltant de la ciutat de Perpinyà i la costa i canvis significatius en la naturalesa de la població.

Paraules clau: Catalunya del Nord, demografia, equilibri territorial, migracions, hàbitat.

Abstract

The aim of this article is to present a state of the issue on the evolution of the population in Northern Catalonia, that is, the current department of the Pyrénées-Orientales, a Cata-

1. ORCID: 0000-0002-5163-2695. Universitat de Perpinyà i UMR 5136 France Amérique Espagne (Framespa) Cnrs/Universitat de Tolosa. Adreça electrònica: nicolas.marty@univ-perp.fr.

Rebut: V-2024. Avaluat: VI-2024. Versió definitiva: VIII/2024.

lan territory ceded to France in 1659 and which became a French department in 1790. The objective is to review the works carried out on the history of the evolution of the habitat and the depopulation of this territory, evaluating the available sources and the proposals of these works to achieve in-depth knowledge of these structuring elements of the history of this territory, comparing it with the contributions of the Catalan historiography. The article is constructed chronologically around three major periods: first, from the Revolution until 1856, marked by a relative territorial balance and abundant population in the western mountains; second, between 1856 and the 1950s, showing the appearance of a significant imbalance with the depopulation of the mountains and the growth of the Rosselló Plain; and finally, from the 1960s with the metropolisation around the town of Perpinyà and the coast and significant changes in the nature of the population.

Keywords: Northern Catalonia, demography, territorial balance, migrations, habitat.

Resumen

Este artículo pretende hacer un estado de la cuestión relativa a la evolución de la población en la Catalunya del Nord, es decir, el actual departamento de los Pirineos Orientales, tierra catalana que pasó a Francia en el año 1659 y transformada en departamento francés en 1790. Se pretende hacer balance de los trabajos realizados sobre la historia de la evolución del hábitat y la despoblación de este territorio, a través de una revisión de los trabajos realizados, la valorización de las fuentes disponibles, y la propuesta de los trabajos que se han llevado a cabo para conseguir un conocimiento profundo de estos elementos estructuradores de la historia de este territorio, comparándolo con las aportaciones de la historiografía catalana. El artículo se construye cronológicamente alrededor de tres grandes periodos: el primero, desde la Revolución Francesa hasta 1856, está marcado por un relativo equilibrio territorial y una población abundante en las montañas occidentales; el segundo, entre 1856 y los años cincuenta del siglo pasado, muestra la aparición de un importante desequilibrio con la despoblación de las montañas y el crecimiento de la Plana del Rosselló; y el último, desde los años sesenta del siglo xx, se caracteriza por la metropolización alrededor de la ciudad de Perpiñán y la costa y cambios significativos en la naturaleza de la población.

Palabras clave: Catalunya del Nord, demografía, equilibrio territorial, migraciones, hábitat.

Introducció

El tema del poblament i el despoblament és un objecte molt rellevant per entendre els grans desenvolupaments històrics de la Catalunya del Nord en l'època contemporània. L'estudi del poblament s'entén aquí, seguint les definicions de geògrafs i demògrafs, com

l'anàlisi de la intensitat desigual d'ocupació d'un territori i les seves modalitats (Baudelle i David, 2018: 68). El seu objectiu és estudiar-ne els desenvolupaments i, en particular, les causes històriques fent èmfasi en la dimensió espacial dels fenòmens demogràfics (Esteve Palós i Recaño, 2006: 19-20). Evocar aquest tema porta a qüestions relacionades amb nombrosos aspectes de la demografia històrica, però també amb l'habitatge, la mobilitat, el creixement econòmic i els desequilibris territorials. La noció de poblament es pot entendre com una forma d'estat, de situació, i aleshores és molt propera a la paraula població. També es pot entendre com una forma d'acció, amb una voluntat vinculada a formes de govern o d'organització (Paltrinelli, 2014: 58-64) provinents tant dels mateixos actors com dels poders polítics. Aquesta segona definició es planteja sovint en el context de les qüestions contemporànies, sobretot per la importància que els estats han adquirit durant aquest període (Bricocoli i Dikeç, 2014: 9-15).

El territori a què es refereix aquest article és la Catalunya del Nord. Aquest nom s'utilitza per designar els comtats nord-catalans annexionats al Regne de França l'any 1659 amb el nom de província del Rosselló i després, des del 1790, integrats a l'Estat francès normalitzat pel que fa al sistema administratiu i renovats amb el nom de departament dels Pirineus Orientals.² L'any 1790 sembla, doncs, un bon punt de partida per a aquest article. En el context francès, això marca l'inici del període contemporani i la fi de l'antic règim. El punt final s'ha portat fins avui, a principis del segle XXI, per importants qüestions d'actualitat, a més de qüestions historiogràfiques.

En aquest territori, el Rosselló, el Conflent, el Vallespir, el Capcir, la Cerdanya i el Fenolledés (aquest, de parla occitana), integrats al departament el 1790, són antigues subdivisions conegudes per tothom, encara que no són oficials ni han estat mai reconegudes des d'un punt de vista administratiu (mapa 1). El territori així delimitat, que anomenem aquí Catalunya del Nord,³ ha viscut fenòmens massius relacionats amb el tema del poblament i el despoblament. Aquests fenòmens estan clarament identificats i alguns són comuns a molts territoris mediterranis. El primer és un fort augment de la població des de finals del segle XVIII, que va fer que el territori hagi passat dels 100.000 habitants l'any 1793 als 487.307 actuals (2021). El segon és l'establiment d'un desequilibri: les muntanyes pirinenques quasi s'han buidat, mentre que la plana i el litoral s'han densificat molt. Es poden proposar dues dades per prendre consciència d'això ràpidament. El districte de Prada de Conflent (és a dir, el Conflent, la Cerdanya i el Capcir) representava el 1806 el 33,3% de la població departamental, enfront del 12,48% actual. Prats de Molló (Vallespir) era el segon municipi més poblat del departament a finals del segle XVIII; avui és el vuitanta-dosè.⁴ Els

2. El territori del Fenolledés, format per un conjunt de comunes de parla occitana del sud del Llenguadoc, es va afegir als antics comtats catalans el 1790 per crear el departament dels Pirineus Orientals.

3. Pel que fa a la denominació, anomenarem la Catalunya francesa com la Catalunya del Nord o pel nom administratiu del departament (Pirineus Orientals). Quan escrivim Catalunya sense precisió, és per simplificar el territori de l'actual comunitat autònoma de Catalunya, encara que l'autor d'aquestes línies consideri que la Catalunya francesa forma part del conjunt català.

4. *Dossier complet — Commune de Prats-de-Mollo-la-Preste (66150)*. INSEE, <https://www.insee.fr/fr/statistiques/2011101?geo=COM-66150#chiffre-cle-1> (consulta: 3 gener 2024).

Mapa 1 Situació de la Catalunya del Nord amb l'antiga divisió comarcal

Mapa d'ubicació. Autor: N. Marty.

altres dos grans fenòmens que cal destacar durant el període són la forta immigració i la forta metropolització al voltant de l'aglomeració de Perpinyà, que representa l'any 2020 més del 55% de la població total del departament.⁵

Malgrat la seva importància, la temàtica del poblament i el despoblament a la Catalunya del Nord no ha donat lloc a un treball gaire aprofundit en el marc de la història contemporània. Segurament hi ha algunes síntesis antigues que se citen constantment, un cert nombre d'estudis detallats que pràcticament mai no s'han reunit i cap anàlisi exhaustiva de les fonts o actualització teòrica. Però el tema mereix molta més atenció. L'objectiu d'aquest article és, doncs, fer balanç dels estudis realitzats i proposar alguns eixos de treball per tal de descriure i comprendre millor els fenòmens que van permetre aquesta gran transformació. Un altre punt és que el departament dels Pirineus Orientals sovint es com-

5. L'aglomeració urbana de Perpinyà inclou trenta-sis municipis que el 2020 assoleixen els 270.610 habitants. www.insee.fr/fr/statistiques/1405599?geo=EPCI-200027183 (consulta: 3 gener 2024).

para amb altres departaments francesos, però molt poc amb la resta de Catalunya ni, en particular, amb la província de Girona. Tanmateix, aquesta, creada l'any 1833 en el marc de les reformes de l'Estat espanyol, hi és limítrofa i té la mateixa associació de territoris de plana emmarcats pels contraforts i les muntanyes pirinencs. Per tant, es proposaran, en la mesura que sigui possible, algunes comparacions entre aquests dos territoris.

Quadre 1
Catalunya del Nord i província de Girona el 2023

	Catalunya del Nord	Província de Girona
Municipis	226	221
Superfícies	4.116 km ²	5.905 km ²
Densitat	118 hab./km ²	136 hab./km ²
Població	487.307	806.672
Comarques	Capcir	Alt Empordà
	Cerdanya	Baix Empordà
	Conflent	Baixa Cerdanya
	Fenolledés	Garrotxa
	Rosselló	Gironès
	Vallespir	Pla de l'Estany
		Ripollès
		Selva

Font: Institut National de la Statistique et des Études Économiques INSEE i INE, 2023 (+ IDESCAT).

Per donar resposta a aquests plantejaments s'ha optat per l'estructura cronològica, perquè permet fer intel·ligibles tres grans fases diferenciades: la primera fa referència al període que va de la Revolució Francesa fins a la dècada de 1850, caracteritzada pel pic de població a la zona de muntanya; la segona, entre els anys 1850 i 1950, està marcada per importants reorientacions que combinen una forta desertització de les muntanyes i un auge a les ciutats i pobles de la plana del Rosselló; l'última, a partir dels anys 1950, és la de la gran transformació de la Catalunya del Nord, marcada per la crecuda de la població costanera, la metropolització i una potent aflluència de població externa.

Entre 1790 i la dècada de 1850: creixement natural i formes de poblament heretades

El període comprès entre l'inici de la Revolució Francesa i mitjan segle XIX està marcat per una tendència de fons: el creixement de la població en conjunt relativament equilibrat en-

tre les diferents comarques. Les formes de poblament sembla que són en gran part heretades d'estructures antigues.

El marc demogràfic: fonts, evolució general i interpretacions

El coneixement d'aquest període prové de l'anàlisi de fonts creades pels serveis de l'Estat francès de la Revolució i de l'Imperi. La funció de l'estat civil, organitzada per municipis, va ser consagrada en la llei l'any 1791 i concretada el 1792. Les modalitats concretes es van consolidar a partir del Codi civil francès (1804) i van permetre documentar sòlidament els naixements, matrimonis i defuncions per a cada municipi, continuant de manera estatal i civil els registres de bateigs, matrimonis i sepultures de l'Església catòlica fets a les parròquies.⁶ Els recomptes censals i les llistes nominatives associades a aquestes enquestes, establerts al mateix temps (1791 i 1793), constitueixen la llista d'habitants de les comunes elaborades cada cinc anys, després recollides per llars, i s'hi inclou informació cada cop més precisa durant el segle XIX.⁷ Aquestes fonts estan ben conservades i han estat digitalitzades totalment (els registres d'estat civil i les taules decennals) o parcialment (les llistes nominatives del cens) per l'Arxiu Departamentals dels Pirineus Orientals.⁸ S'han publicat dades recopilades sobre l'evolució general del nombre d'habitants per municipi (Battle i Gual, 1973; Becat *et al.*, 1985; Pélissier, 1986) i també estan disponibles en línia. Malgrat la riquesa d'aquestes fonts, la seva fiabilitat i la seva regularitat en el temps s'han treballat poc pel que fa a l'evolució de la població del departament durant aquest període. La demografia apareix com a base d'estudis sobre altres temes, com el treball de Gavignaud Fontaine (1983) sobre els propietaris vitivinícoles o el de Soulet (1987) sobre els Pirineus al segle XIX. També s'esmenta de passada a les històries generals del departament (Sagnes, 1983 i 1999). Alguns estudis es limiten a l'escala comarcal o la municipal.⁹

L'evolució general de la població del departament té un creixement continu i quasi constant (vegeu el gràfic 1). La taxa de variació entre 1801 i 1851 és del 64,3% per a la Catalunya del Nord i del 28,6% per al departament veí de l'Aude, que tanmateix combina una situació mediterrània i pirinenca, però en el context del Llenguadoc. La taxa és del 24,2% per a tot França en les mateixes dates. En aquestes condicions, el departament dels Pirineus Orientals és, després dels del Sena (París) i el Roine (Lió), el tercer departament de

6. La clara distinció entre parròquies i municipis permet evitar les dificultats que es troben per a les fonts del Principat de Catalunya, destacades per Ferrer Alòs (2021: 42).

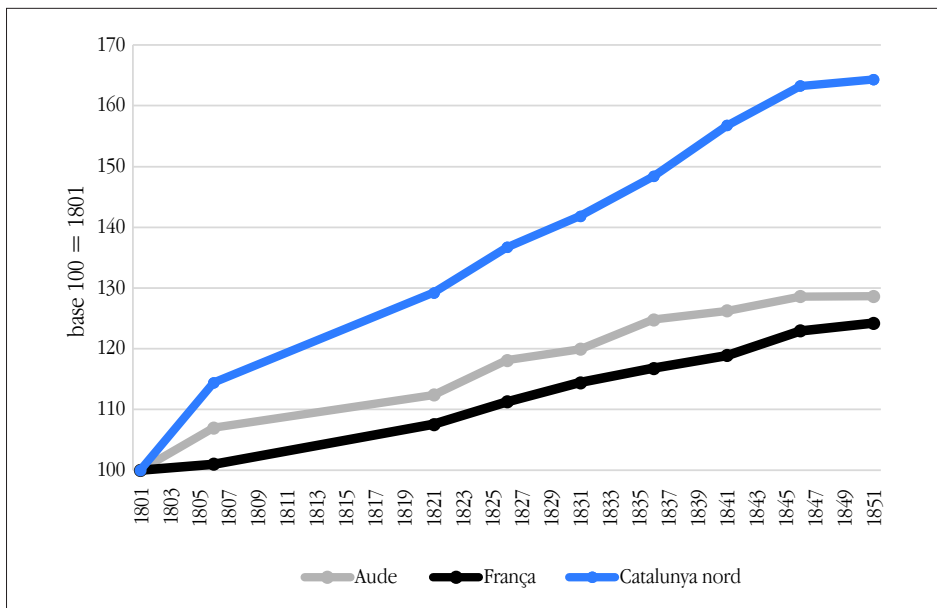
7. Per a una presentació crítica d'aquests fonts, vegeu Gildas *et al.* (2018: 18-44).

8. Les col·leccions d'estat civil estan gairebé completes a la Catalunya del Nord des de l'inici de la Revolució Francesa. Les llistes censals nominatives s'han digitalitzat només a partir de l'any 1836. Això s'explica per l'obligació dels ajuntaments d'enviar un duplicat a la prefectura o al fiscal, i són aquests documents els que es van presentar als arxius departamentals. En teoria, l'original es conserva a l'arxiu municipal, però no sempre es guarda. En tots els casos, l'accés a aquestes fonts conservades als arxius departamentals es fa des de la plataforma <https://archives.cd66.fr/mdtr/index.php/rechercheTheme> (consulta: 12 febrer 2024).

9. Vegeu, per exemple, Cantareil (1969 i 1978) per a Prada i el Conflent, i Mc Phee (1981) per a Rodès.

França en creixement demogràfic. Finalment, el ritme de creixement de la Catalunya del Nord s'aproxima a l'avaluació que va fer Ferrer per al període 1787-1860 per al Principat: suggereix un creixement entre 1787 i 1860 del 63,5%, molt a prop, doncs, del 64,3% del departament dels Pirineus Orientals. Tanmateix, són les zones del sud les que experimenten les taxes més altes, mentre que les de la província de Girona, veïna del departament dels Pirineus Orientals, són les més baixes (Ferrer, 2016: 25; Ferrer, 2021: 67).

Gràfic 1
Evolució comparada: Catalunya del Nord, Aude i França, 1801-1851

Font: Pelissier, Soulet i Sagnes.

L'observació del creixement demogràfic, creixement més gran que al Pirineu francès i al Llenguadoc proper, no ha anat acompanyada d'interpretacions precises que permetin situar-nos en les transformacions en terme de règims demogràfics. La Catalunya del Nord es troba, doncs, en un nivell de coneixement molt inferior al de Catalunya (Ferrer, 2021: 27-30). El primer punt problemàtic prové del mal coneixement de l'època anterior, que és, tanmateix, extremament important per entendre la dinàmica del segle XIX. Els treballs fets recentment a Catalunya demostren que el creixement de la població al segle XVIII sembla que va estar durant molt de temps infravalorat per la historiografia (Ferrer, 2021). Per a la província del Rosselló (nom de la Catalunya del Nord entre 1659 i 1789), no hi ha hagut cap actualització de coneixements. Alguns treballs suggereixen que la població gairebé es va duplicar entre principis de segle i la Revolució Francesa (Soulet, 1987: 29), mentre que altres consideren

que a finals del segle XVIII la població era «només» entre un 15% i un 20% superior a la de principis de segle (Sagnes, 1999: 248). De fet, no sabem realment si el que va passar a la primera meitat del segle XIX a la Catalunya del Nord va ser una ruptura o una continuïtat respecte al que va passar al segle XVIII. Al departament, la taxa de natalitat sembla especialment elevada, per sobre del 44‰ a principis de segle, en comparació amb la que hi havia en altres llocs. Sens dubte, estava experimentant un descens, però sembla menys acusat que el que s'observa a la resta de Catalunya (Ferrer Alòs, 2021: 52).

Quadre 2
Taxa de natalitat, 1801-1851 (‰)

	França	Arieja	Catalunya del Nord
1801-1810	32	30	44
1811-1820	31	29	40
1821-1830	31	31	38
1831-1840	29	30	36
1841-1850	27,4	28	36,6

Font: Pélissier (1986) i Soulet (1987).

Una altra particularitat és que la taxa de mortalitat també es manté elevada. Tanmateix, la diferència entre les dues taxes permet un creixement vegetatiu important.

Quadre 3
Taxa de mortalitat, 1801-1851 (‰)

	França	Arieja	Catalunya del Nord
1801-1810	28	21	38
1811-1820	26	22	32
1821-1830	24	21	31
1831-1840	24,7	22,6	28,9
1841-1850	23,3	22	27,7

Font: Pélissier (1986) i Soulet (1987).

Al final de la seqüència la bretxa apareix petita, amb la situació catalana al sud de la frontera: el 1860 Catalunya tenia una taxa bruta de natalitat (TBN) del 34,8‰ i una taxa bruta de mortalitat (TBM) del 28‰. Per als Pirineus Orientals, les dades eren, respectivament, del 31,98‰ i el 28,18‰.¹⁰ Per descomptat, darrere d'aquesta mitjana hi ha una cla-

10. Per a dades addicionals, sobre el conjunt del Rosselló vegeu Gavignaud (1983: 227-229), i sobre cinc comunes de Salanca, Billerach (1983: 201).

ra heterogeneïtat en funció dels estudis que s'han fet puntualment, com demostra l'anàlisi de diversos municipis del Conflent elaborada amb estudiants del grau d'Història de la Universitat de Perpinyà:

Quadre 4
Comparació de petits municipis del Conflent, TBN i TBM 1821-1846 (‰)

	Orbanyà	Censà	Sautó	Vallestàvia	Catalunya del Nord
TBN	37,37	26,02	23,98	37,27	37
TBM	35,98	24,37	27,32	26,06	29,6

Font: Elaboració pròpia amb dades de l'estat civil conservades a l'Arxiu Departamental.¹¹

En tot cas, la taxa global de creixement natural a la Catalunya del Nord és del 7,4‰ en tot el període, molt superior a la mitjana francesa (4,8‰) durant la primera meitat del segle XIX. La situació sembla, doncs, diferent de la que hi havia a les comarques com el Ripollès, Osona i el Solsonès, on l'augment natural sembla relativament baix (Ferrer, 2021: 60). Tanmateix, per manca d'un treball integral, no tenim una idea tan clara sobre els motius subjacents d'aquests desenvolupaments a diferència del que passa a Catalunya. Per exemple, ens falta un treball sobre el matrimoni, la mortalitat infantil i la mobilitat de la població.¹² Sabem que en molts territoris és el descens de la mortalitat infantil el que explica una part important del descens de la mortalitat al segle XIX. A la Catalunya del Nord, és cert que la mortalitat entre zero i un any representa de vegades més del 50% de les defuncions en un període força llarg. És el que passa, per exemple, a Orbanyà (Conflent) entre 1807 i 1892! Però aquesta situació, sens dubte, sembla excepcional i en tot cas es refereix a un municipi marginal de muntanya. Malgrat tot, és difícil adoptar una posició clara en el debat sobre la possibilitat d'una transició demogràfica primerenca en aquests territoris de la Catalunya francesa i sobre els règims demogràfics concrets que hi van poder existir. Per tant, queda per fer un treball en profunditat. I, per fer-lo, caldria descriure molt millor l'evolució de les poblacions, sobretot a partir d'una anàlisi basada en les oportunitats i les estratègies d'adaptació, que varien d'un entorn a un altre en funció d'un conjunt de paràmetres. Aquestes estratègies poden ser endògenes, com les configuracions familiars, el control moral i social, la mortalitat, etcètera, o exògenes, com les oportunitats migratòries, les estructures agràries o la proximitat urbana (Eggerickx, 2015).

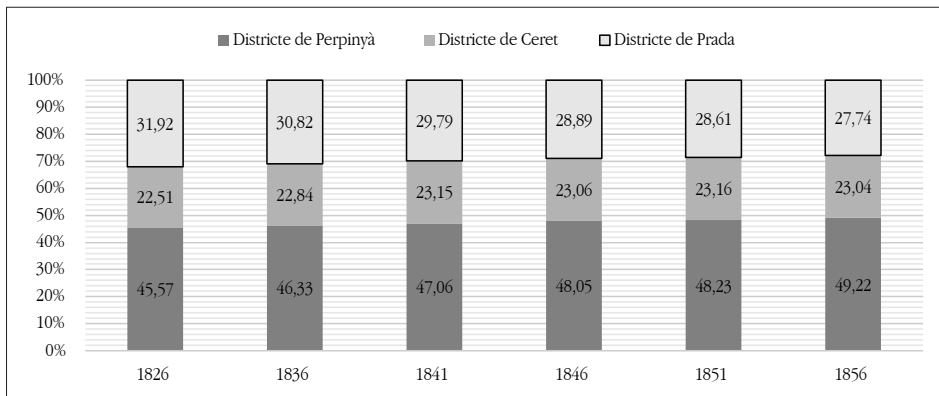
11. Treball fet amb els estudiants en el marc de l'assignatura d'Estadística del segon curs del grau en Història de la Universitat de Perpinyà. Vegeu <https://hcupvd.hypotheses.org/> (consulta: 22 juliol 2024).

12. Tuïr és una excepció per al segle XVIII. Vegeu BOURGES, *Thuir au XVIIIe siècle, étude de démographie historique (1686-1789)*, tesi de màster, Universitat de Montpellier, 1971.

Equilibri del territori i diferències notables en la distribució de la població

En aquest context de creixement natural, quina és la situació en termes estrictes de poblament? El primer punt que cal destacar és que el creixement afecta tot el territori, amb un nombre limitat d'excepcions a l'alt Conflent (cf. mapa 2). La distribució de la població sembla, aleshores, relativament equilibrada entre les diferents zones que formen la Catalunya del Nord. La plana del Rosselló, presa en sentit ampli, representa una mica menys de la meitat de la població, i les altres comarques representen l'altra meitat. Així, l'any 1813 les deu comunes més poblades del departament eren cinc del Rosselló, Perpinyà inclòs, quatre del Vallespir i la costa rocosa, i una del Conflent (cf. mapa 2). El segon poble pel que fa al nombre d'habitants és Prats de Molló, a l'Alt Vallespir (Jalabert, 1813). La quota del districte de Perpinyà (Rosselló) tendeix a augmentar, però no supera mai el 50% (vegeu el gràfic 2), i el districte de Prada (Conflent, Capcir i Cerdanya) i el de Ceret (Albera i Vallespir) representen l'altra meitat d'aquesta població. També cal destacar que quasi tots els municipis del Vallespir, el Conflent i el Capcir van assolir el seu màxim de població entre 1831 i 1851. El món de les muntanyes nord-catalanes apareix aleshores com un «món ple».

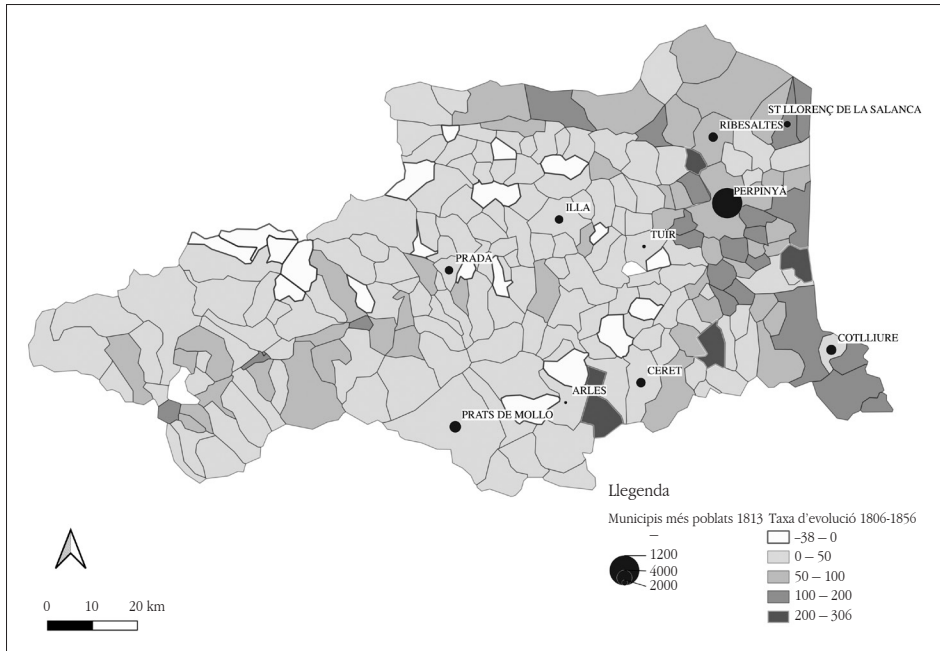
Gràfic 2
Repartició de la població: 1826-1851

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població de l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals seria 6M.

El poblament i l'hàbitat experimenten notables diferències entre les comarques, sobretot pel que fa a les formes d'hàbitat agrupat o dispers. A la primera meitat del segle XIX sembla que això pot relacionar-se amb l'existència d'estils de vida anteriors a la gran transformació dels anys 1860-1950. Els punts més clars sobre el tema els han aportat els observadors acadèmics, que apunten a la decadència accelerada de les formes de vida tradicionals, encara actives durant la primera meitat del segle XX. És el cas, en particular, del geògraf Ma-

Mapa 2
Evolució de la població per municipis 1806¹³-1856
i els deu municipis més poblats el 1813

Elaboració pròpia. Font: Pelissier (1986) i Jalabert (1813). Autor: N. Marty.

ximilien Sorre, que va publicar la seva tesi l'any 1913, només unes dècades després de l'inici de la decadència d'aquestes formes d'agrupament humà. És també el cas del geògraf Philippe Arbos per al Rosselló o, més puntualment, per al poble de Mosset, al Conflent (Arbos, 1910 i 1949). Molt més tard, els historiadors van començar a treballar sobre aquestes qüestions per analitzar la situació dels segles XIX i XX. L'obra de Geneviève Gavignaud, especialment per al Rosselló (1983), és un d'aquests elements de comprensió, mentre que Joan Becat (1973) va oferir un punt de vista útil sobre la situació de l'Albera. Algunes síntesis han utilitzat àmpliament aquests treballs per presentar-los al gran públic (Sagnes, 1983; Becat *et al.*, 1985; Peytavi, 2009).

Una part de la Catalunya del Nord està marcada per l'habitatge dispers. És el cas del Vallespir i l'Albera, al sud, i de la zona coneguda com els Aspres, entre el Vallespir i el Conflent. L'hàbitat aglomerat de pobles és limitat en aquest territori, format per centenars de masies i veïnats (més de mil al Vallespir). El poble de Prats de Molló, per exemple, tenia

13. La data escollida per a aquest desenvolupament sembla més fiable que el cens de 1793.

a finals del segle XVIII, a més del poble mateix, més de cent deu masos repartits pel seu territori. Aquesta distribució, que es va mantenir forta a la primera meitat del segle XIX, es deu a dos conjunts de factors. El primer és l'adequació a les condicions físiques favorables a la vida agroramadera associada a activitats industrials com la metal·lúrgia. Els terrenys fragmentats per la complexa geografia del Vallespir, les relatives temperatures suaus i les bones precipitacions, les exigències de la ramaderia i el conreu i altres activitats, produeixen una àmplia dispersió de l'hàbitat. Els Aspres i l'Albera continuen tenint aquest caràcter particular, encara que de vegades s'hi troben casos intermedis. Sorre considera que aquestes organitzacions estan «en harmonia amb les condicions naturals» (Sorre, 1913: 230) i és destacable que estenguin les realitats d'hàbitat i agrupacions al sud de la frontera, a les Garrotxes, al vessant sud de l'Albera o al Ripollès (Peytaví, 2009: 56-57). El segon factor està lligat a la distància relativa de la frontera amb el Regne de França, zones més al nord on el perill d'incursions i batalles va afavorir, en segles anteriors, agrupacions protectores.

El Conflent és molt més marcat, sobretot després de la plana de Prada, per pobles agrupats, de nou constrets per les condicions físiques, amb més sequera, i majors pendents. Aquestes condicions, així com les dificultats polítiques dels segles XVI i XVII, han provocat nombrosos abandonaments de llocs o caserius, alguns dels quals romanen en unes poques valls perpendiculars a la Tet. Allà al segle XIX la concentració era molt més gran que a la resta de Catalunya. Cal subratllar l'existència d'espais intermedis, entre els quals destaca el cas ben estudiat de Mosset, a la vall de Lentillà, al nord de Prada, que mostra una notable associació entre un hàbitat agrupat al mateix poble i nombrosos cortals distribuïts en zones de prats de muntanya. A l'estiu, una part de la població viu als cortals (una part de la mateixa família viu al poble i l'altra als cortals), fet que provoca una mobilitat constant entre els dos espais habitables (Arbos, 1949: p. 151-154). Aquesta situació també la trobem a Rodès. Aquest municipi, situat una mica més a l'est i a una altitud inferior, va ser estudiat d'una manera especialment precisa després d'un incendi que va assolir la vegetació mediterrània l'any 2005 i va posar de manifest nombrosos rastres d'ocupació (terrasses, cortals) que van donar lloc a un treball en profunditat sobre l'ocupació del territori del municipi. L'estudi va mostrar l'antiguitat de la interacció entre el poble i la muntanya, així com la intensitat d'ocupació al segle XIX (Passarius *et al.*, 2009). Més a l'oest es troben els territoris completament pirinencs de la Cerdanya i el Capcir. Allà, els habitatges i els assentaments s'organitzen encara d'una altra manera. També s'hi agrupen els habitatges, en poblacions sovint petites però que, tanmateix, van més enllà dels límits del caseriu (Conesa, 2010: 8-9). La seva ubicació és similar a una forma de colonització agrícola a la vora de terres fàcilment cultivables. Formen grups rurals, com Bolquera, constituïts per una juxtaposició de finques reunides sense forma ni pla i la contigüitat dels quals no altera el tipus fonamental (Sorre, 1913: 398). En conjunt, aquest món de les muntanyes nord-catalanes es caracteritza per ser un món ple que a mitjan segle XIX va portar els recursos als límits de l'explotació, tant per la plena ocupació de terres potencials com per la conquesta d'espais difícils però necessaris per a la supervivència (Brutails, 1889; Gavignaud, 1983). L'explotació de les fargues del Conflent, el Vallespir i les Alberes i la màxima població produeïren també una forta tensió a les zones forestals, ja molt explotades al segle XVIII (Angelats, 1999).

Aquests punts són sens dubte coneguts, però només, malauradament, d'una manera molt general. S'hauria de treballar per entendre el funcionament precís dels conreus i els espais de conquesta d'un món ple i l'inici del canvi social que hi observem.¹⁴ Certament, hi ha estudis també sobre la masia, però són estrictament descriptius, sense integrar-los en temes generals (Camiade, 2006 i 2009).

A la plana del Rosselló l'aglomeració és la norma general. Més que a les ciutats (com Perpinyà) o als pobles, els rossellonesos viuen en grans pobles on es combinen l'habitatge agrupat i la vida pública (Gavignaud, 1983: 21-42). Allà, més que en qualsevol altre lloc de la Catalunya del Nord, la diferència entre els camps regats i l'aspere marca la diferència entre els territoris. Arbos especifica que «el 1831, els habitants es concentraven en autèntics oasis, en terres de conreu, prop d'Elna, Ribesaltes i sobretot al llarg de la Tet, als pobles que s'escampen seguint el riu que els fa pròspers, el Riberal» (Arbos, 1910: 167). Per tant, la densitat és lluny de ser alta a tot arreu. Els pobles del Rosselló van tendir al segle XIX a despoblar-se una mica. Sorre especifica que, en aquest sentit, l'hort té el mateix paper a l'Empordà i al Rosselló. Tanmateix, el que comença a distingir les dues planes veïnes és l'inici d'una especialització vinícola al Rosselló al primer terç del segle XIX (Sorre, 1913; Gavignaud, 1983). Però només és un punt de partida que va experimentar una acceleració real després de 1850.

1850-1950: la ruptura dels equilibris anteriors

El període comprès entre la segona meitat del segle XIX i la primera del segle XX està marcat per un trencament dels equilibris relatius que hi havia entre la plana (Rosselló) i les regions muntanyoses. En aquest moment significatiu tenen lloc una important pèrdua de població absoluta i relativa a les regions de muntanya, d'una banda, i una forta densificació als pobles i ciutats de la plana.

Mobilitats i declivi del creixement natural

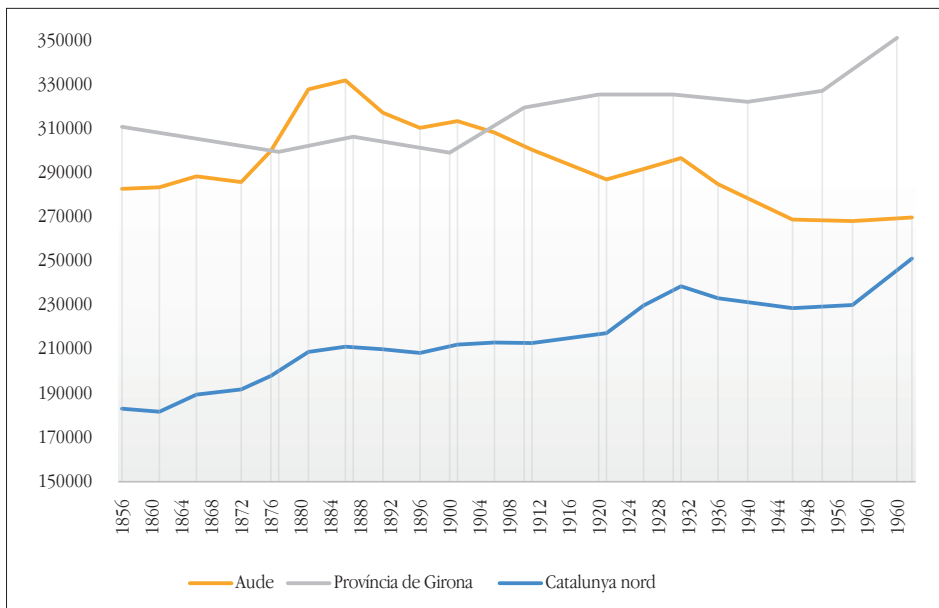
Les fonts són les mateixes que durant el període anterior, però tendeixen a una major precisió pel que fa als censos generals de població, especialment a partir de la dècada de 1850. El lloc de naixement apareix per primera vegada els anys 1872 i 1876, desapareix a continuació i reapareix definitivament a partir de 1906. A partir del cens de 1886 també apareix la secció «nacionalitat». La regularitat és bastant bona fins al 1946, amb un cens cada cinc anys, amb algunes excepcions: el 1871 el cens es va ajornar un any pel conflicte franco-

14. Dos estudiants de màster han fet recentment estudis destacats sobre casos precisos: Anthony Baud ha fet un treball molt valuós sobre el funcionament social d'una comunitat, la de Sallagosa, a l'Alta Cerdanya (Baud, 2023), i A. Barrere ha estat treballant en la comprensió d'uns actors concrets d'aquest món, el grup professional dels traguers de Fontpedrosa, a l'Alt Conflent (Barrere, 2024).

prussià, i els anys 1916 i 1941 les operacions no es van fer a causa de la guerra. Aquí, un cop més, l'existència d'aquestes fonts remarcables no ha implicat un treball més desenvolupat dels historiadors o demògrafs que el fet per al període anterior. Alguns observadors han intentat, fins i tot durant el període, caracteritzar l'evolució de la població. És el cas de l'inspector general de Ponts et Chaussées M. G. Callon (1933) i de l'arxiver J.-G. Gigot (1961), les anàlisis dels quals s'inclouen en resums posteriors publicats sobre el departament. Alguns estudis d'història demogràfica s'han fet com a part de de tesines universitàries per a aspectes concrets. A partir d'aquests elements, es pot descriure l'evolució general del departament durant aquell període. El primer punt que cal destacar és el creixement continuat de la població entre 1856 i la dècada de 1950 (vegeu els gràfics 3 i 4).

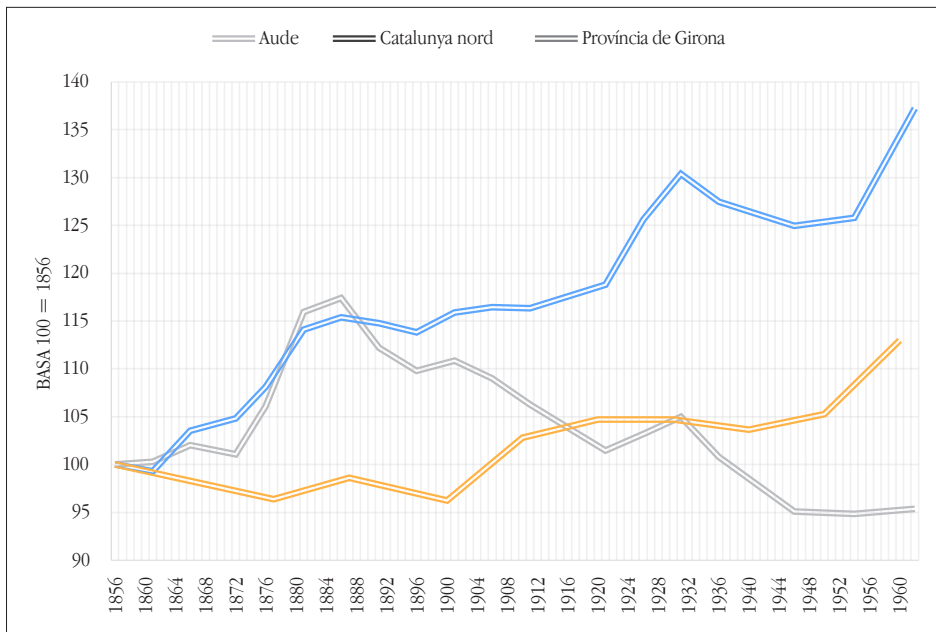
Aquesta evolució general va lligada a transformacions socioeconòmiques molt importants, en particular a la gran fase d'especialització vitivinícola i hortícola a la plana del Rosselló. El creixement observat no és constant. La Catalunya del Nord viu, efectivament, dos períodes excepcionals a l'època contemporània: entre 1886 i 1896, una dècada de lleu decadència arran de la greu crisi de la fil·loxera; entre 1931 i 1954, una davallada més marcada (-3,5%) durant un nou moment de crisis econòmiques i guerra. No és fins a la dècada de 1960 que el creixement torna a ser important. Un dels punts centrals és que

Gràfic 3
Corba general en xifres de l'evolució dels Pirineus Orientals en comparació amb l'Aude i la província de Girona

Font: Pelissier (1986) i INE.

Gràfic 4
Corba general de freqüència (100 = 1856)

Elaboració pròpia. Font: Pelissier (1986) i INE.

el creixement demogràfic correspon inicialment només a un augment natural decreixent i, després de 1911, a un saldo migratori positiu. El descens del creixement natural és evident durant el període. La natalitat va experimentar una baixada important: del 32‰ dels anys 1860 va passar al 20‰ del 1920 i va arribar al 14,3‰ als anys trenta del segle xx. La taxa de natalitat a la Catalunya del Nord és permanentment inferior a la que s’observa al Principat, on es mantingué sempre per sobre del 20‰ i la qual no ha experimentat una baixada com l’observada a la Catalunya del Nord als anys 1920. Aquesta davallada a la Catalunya del Nord s’explica, sens dubte, per raons estrictament vinculades a França i, en particular, al conflicte mundial i les seves conseqüències. Per la seva banda, òbviament, la taxa de mortalitat també va baixar després d’un període estable: va passar del 27‰ durant les dècades anteriors al 1880, al 14-15‰ a la dècada de 1930. Per tant, l’augment natural és molt inferior al de la primera meitat del segle xix, amb un creixement del 2,9‰ entre 1880 i 1911 i de només l’1,4‰ després de la guerra, per arribar a un saldo natural negatiu del -2‰ entre 1925 i 1930 (Callon, 1933). La guerra també va provocar entre 7.000 i 8.500 morts de soldats dels Pirineus Orientals (Marty, 2022: 447). Cal destacar que, malauradament, no s’ha fet cap estudi sobre la crisi sanitària de la grip espanyola als Pirineus Orientals.

Les causes de la caiguda de la natalitat i la mortalitat es poden integrar fàcilment en els motius generals que s'apliquen a tot França durant el període; és a dir, pel que fa a la mortalitat, una millora molt clara de la higiene, un nou règim de consum més variat d'aliments, i un augment del nivell d'educació i de la riquesa. La natalitat ha baixat per l'augment de l'edat de casament, una limitació dels naixements cada cop més controlada i l'elevació de la taxa de solters (Brée *et al.*, 2016). Tanmateix, no disposem d'un estudi precís que ens permeti situar concretament la Catalunya del Nord en aquesta visió general. El treball de Cantareill sobre el Conflent mostra la caiguda del nombre de fills per llar, molt clara entre els anys 1860 i 1914, ja que es passa de 4,69 fills per família (1851-1860) a 2,34 (1911-1914). Aquesta distribució depèn molt de les categories professionals i de la localització geogràfica: les famílies pageses són les que, en aquell període, tenen més fills, sovint quatre o cinc per llar, mentre que les famílies que treballen en els serveis i les professions intel·lectuals s'aproximen als dos. Aquesta situació s'explica en part per l'edat de casament, molt més primerenca en el cas dels pagesos que en els altres (Cantareil, 1978: 53-54 i 75-78).

Un període de feble dinamisme demogràfic s'instal·la llavors a França i als Pirineus Orientals, acompanyat, però, d'un altre fenomen, el de la importància de la mobilitat i la migració, que prengué el relleu del creixement natural després de 1911. El gran fenomen del període és, de fet, l'establiment durador d'un saldo migratori positiu que representa aleshores l'única causa del creixement de la població del territori. Aquest punt també es complementa amb el fet que també hi ha un fenomen d'emigració que afecta una part dels nord-catalans, segons l'època. Els dos elements associats ja estan provoquen una certa modificació de la naturalesa de la població de la Catalunya del Nord.

Cal observar que entre 1840 i 1860 i entre 1881 i 1911 el saldo migratori va ser negatiu.¹⁵ A partir d'aleshores el saldo migratori torna a ser positiu, amb moviments a gran escala. Entre 1911 i 1921 es produeix un moviment molt important que té una incidència duradora en les característiques de la població del departament (gràfic 5).

Les persones comptades com a estrangeres pels censos francesos eren, doncs, una proporció molt limitada l'any 1851, però després, entre 1881 i 1911, van experimentar un creixement, i entre 1911 i 1921 es va traspasar un llindar real (14,8% de la població).¹⁶ A partir d'aquesta data, el 94% són espanyols, el 3% italians i l'1% britànics. El 1921 els «espanyols» eren el 93%, els africans (sobretot del nord d'Àfrica) el 2% i els italians l'1% (Callon, 1933: 123-125). La proporció de població estrangera es va mantenir de nou en un nivell molt elevat als anys 1930, després d'un lleuger descens en part a causa de les naturalitzacions. Aquests punts són coneguts (Fornairon, 1972; Dukic, 2009) i s'expliquen sobretot per l'extraordinària necessitat de mà d'obra durant el període 1914-1919 davant l'enorme mobilització de la Primera Guerra Mundial, així com per les pèrdues que afecten els joves i, després, pel feble dinamisme demogràfic. No obstant això, no hi ha treballs aprofundits sobre

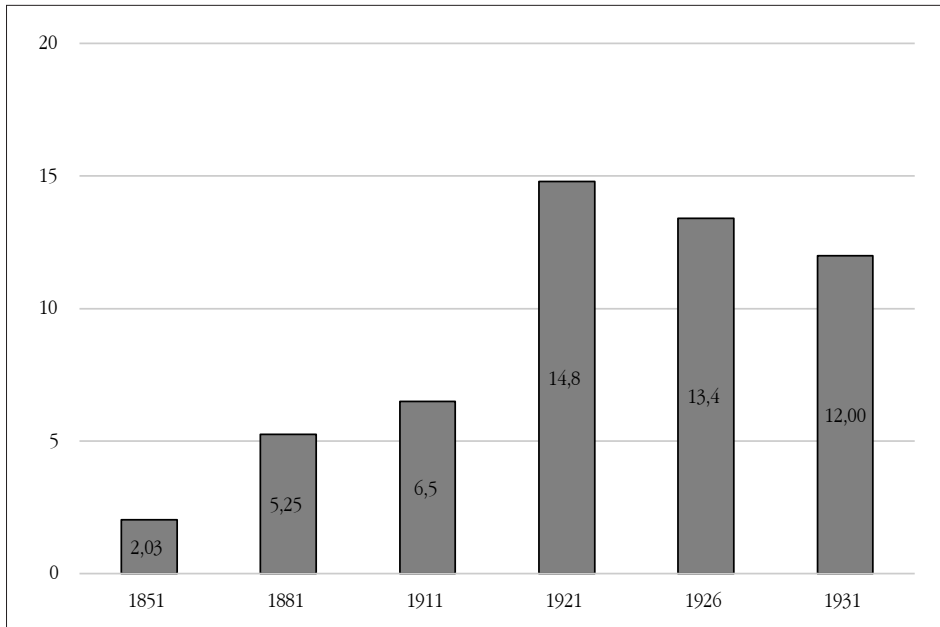
15. *Annuaire Statistique de la France*, volume rétrospectif, París, INSEE, 1966.

16. Dukic (2009) suggereix taxes lleugerament inferiors: 14,8% el 1921, 13,4% el 1926 i 12% el 1936 (però sense especificar la metodologia utilitzada).

Gràfic 5

Quota d'estrangers (en %) en la població del departament, 1851-1931

Elaboració pròpia. Font: Statistique Générale de la France.¹⁷

els orígens precisos de les poblacions migrades a la Catalunya del Nord, i en particular dels mateixos espanyols i les seves trajectòries, i els que hi ha a França sovint s'han fet a escala de l'Estat francès (Rubio, 1994: 39) o analitzen només un aspecte del problema (Sala i Tàrrius, 2000). El 80% de migrants provenen de la Catalunya veïna (Isern, 1972) i, per tant, són estrangers segons els criteris estatals, però, en definitiva, són poc estrangers pel que fa a la cultura i la llengua, comunes i encara molt compartides amb la resta de la població. A això s'hi afegeix que els treballs sobre la mobilitat de la població de l'Estat espanyol a la Catalunya del Nord pràcticament mai no s'associen a moviments de població que es produeixen en altres països catalans, tot i que estan àmpliament documentats. Això és molt interessant perquè, en el mateix període, Catalunya viu un flux d'immigració sense precedents, procedent primer d'altres països de parla catalana, com la Franja de Ponent, València, Balears, i després dels més llunyans, com Múrcia i Almeria (Cabrè i Pujadas, 1989: 11-128; Arango, 2007: 19-34). El període de la Guerra Civil, la retirada i, després, els complexos fenòmens de la immigració econòmica i de l'exili polític més o menys barrejats

17. *Recensements de 1851 à 1921 — Données historiques de la Statistique générale de France*. París, INSEE. <https://www.insee.fr/fr/statistiques/2653233?sommaire=2591397> (consulta: 12 març 2024).

(1936-1950), manté un alt nivell de presència «estrangera» al Departament. A aquest fenomen de la immigració s'hi suma el fenomen constant, de molta menor importància numèrica però amb fortes conseqüències, de l'emigració permanent de joves de la Catalunya del Nord cap a la resta de l'Estat francès, buscant feina en la indústria o en professions vinculades a un millor nivell d'educació. Aquest fenomen, present des de la segona meitat del segle XIX, és molt poc conegut i difícil de quantificar amb precisió. Es va accelerar els anys posteriors al 1945 (Sagnes, 1983) i va agreujar encara més el descens de la natalitat entre els autòctons del departament.

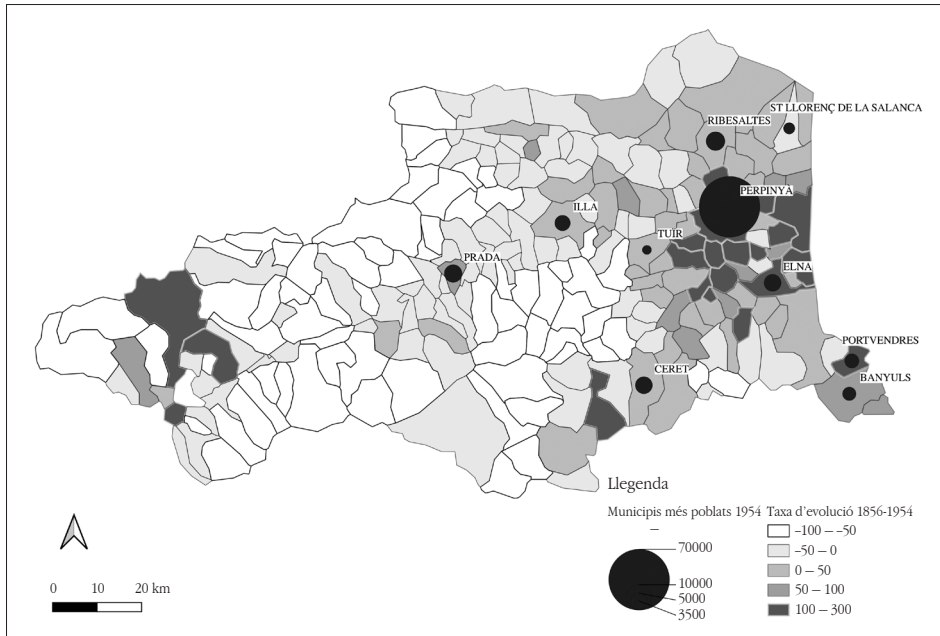
L'establiment d'un fort desequilibri territorial: despoblament de la muntanya i creixement dels pobles de la plana

El fenomen de declivi de les zones de muntanya és un punt generalitzat en molts territoris de l'Europa occidental, i això també passa a França i Espanya. La situació a la Catalunya del Nord encaixa amb fenòmens generals que es poden trobar en algunes de les principals serralades de França (Estienne, 1989: 395-397), Catalunya i Espanya (Pujadas i Mendizàbal, 1987; Collantes, 2005): el deteriorament de la natalitat i el manteniment de taxes de mortalitat superiors a les existents en altres àmbits, d'una banda, les estructures d'edat degradades per l'emigració principalment de joves, la reducció del període de fecunditat, l'edat de casament cada cop més tardana, la importància del celibat i d'una certa forma d'endogàmia. Els problemes es van agreujar amb la Primera Guerra Mundial. D'una banda, per les pèrdues vinculades a la mort dels homes mobilitzats, però també perquè la guerra afavoreix en molts aspectes la mobilitat i les sortides dels joves. Tanmateix, les zones de muntanya no evolucionen totes de la mateixa manera, com es pot veure en el mapa 3.

Les raons econòmiques estan estretament relacionades amb raons estrictament demogràfiques. Les zones agropecuàries, sobretot al Capcir i l'Alt Conflent, experimenten la davallada més forta. Llevat de la síntesi de G. Gavignaud (1980), falten treballs sobre la decadència d'aquest sistema econòmic. Un estudi basat en els arxius dels notaris, els jutjats de pau¹⁸ i certes monografies d'explotacions seria realment útil per entendre què està passant concretament una amb aquesta activitat considerada des de les ciutats com a arcaica. Sobretot, s'enfronta a canvis significatius, en particular el fort descens dels ramats d'ovelles de terra baixa, la renovació dels ramats i, en particular, l'augment del bestiar boví. La modificació significativa de la gestió forestal és un dels punts que contribueix a aquesta modificació de les relacions amb el medi durant aquest període. La tesi de Robin Angelats (1999) demostra clarament que el Codi forestal francès i l'actuació de l'Administració forestal francesa van contribuir a una certa transformació de les condicions econòmiques i socials d'aquestes zones. El codi forestal, aprovat per l'Estat francès durant la Restauració (1827),

18. Els jutjats de pau són una jurisdicció local francesa que gestiona petites disputes. Conservats a la sèrie U dels arxius departamentals, les actes donen un punt de vista sobre la vida quotidiana i les relacions socials tan proper a les persones com sigui possible. Aquests jutjats van ser abolits el 1958.

Mapa 3
Evolució de la població per municipis el 1856 i el 1954,
i els deu municipis més poblats el 1954

Elaboració pròpia amb dades extretes de Pelissier (1986) i de l'INSEE (1876-2021),¹⁹ autor: N. Marty.

pretén establir una gestió estricta de les zones forestals, garantir la propietat individual, prohibir estrictament els drets d'ús dels dominis reials i limitar-los a altres llocs. Si bé la seva implantació no va donar lloc a una protesta tan forta com al departament veí de l'Arieja, sí que va provocar importants trastorns a mitjan segle XIX, associats, a més, a la fase revolucionària de 1848. Va ser a partir de la dècada de 1860 quan l'Administració forestal va iniciar una enorme tasca de repoblació forestal de zones de muntanya que en certa manera limitava la capacitat d'actuació dels actors locals. El treball d'Angelats és absolutament destacable, però seria útil tenir una recerca que no es basés en el punt de vista de l'Administració, sinó en el dels mateixos actors. A més, falten fonts o, almenys, caldria descobrir-les per a aquest tipus de treballs.

Es van fer alguns estudis de cas per entendre el despoblament i l'abandonament de determinades zones. La petita regió de les Garrotxes, al nord-oest del Conflent —que cal, per tant, diferenciar de la comarca de la província de Girona—, és emblemàtica d'un decli-

19. Pel que fa de l'INSEE, vegeu *Historique des populations depuis 1876*. Paris, INSEE. <https://www.insee.fr/fr/information/2414405> (consulta: 22 gener 2024).

vi muntanyós especialment espectacular. Paegelow i Camacho Olmedo (2003) van avaluar així el descens de la població i sobretot l'abandonament de l'agricultura que això podria haver representat, comparant-lo amb la zona de l'Alta Alpujarra Granadina (Sierra Nevada). El cas del poble d'Orellà, dins d'aquest espai, és ben conegut. Va experimentar una davallada accentuada a partir de 1891, després d'haver assolit el seu màxim de població l'any 1851. Aquest fenomen estructural va anar associat a una altra crisi important: dels trenta homes del poble mobilitzats per a la Primera Guerra Mundial, divuit van morir en combat. Veiem, doncs, que la guerra no és la causa de la decadència, sinó un accelerador. D'altra banda, estudis sobre determinades masies de l'Albera han destacat el fenomen dels abandonaments (Bécat, 1973; Camiade i Lacombe, 2023). Aquests estudis, de fet molt útils, són principalment descriptius i difícilment es poden integrar en un esquema explicatiu global.

Cal afegir-hi el fet que les condicions socioeconòmiques d'aquestes zones també es van veure alterades per la decadència de la indústria siderúrgica després del Tractat de Lliure Comerç de 1860. Les fargues del Conflent i del Vallespir van experimentar una important marginació (Marty, 2013: 66) a causa de la manca de competitivitat pels preus del transport i la competència amb el ferro produït amb alts forns. De manera general, l'activitat al voltant del ferro es va transformant progressivament, amb l'excepció de Rià, en una activitat estrictament extractiva, controlada en gran part per grans empreses mineres i metal·lúrgiques franceses, lluny de la Catalunya del Nord. Aquesta important transformació, entre 1860 i 1880, comporta la decadència de les activitats associades a les fargues (transports, carboners, etc.). Només queda la figura del miner, que, on s'exploten les mines, permet conservar una determinada població. En altres llocs, la davallada s'accelera.

Alguns municipis també es mantenen per l'aparició del turisme termal, com Vernet, o el climatisme i el pirineisme i excursionisme a la Cerdanya, com Osseja o Font-Romeu. Al Vallespir determinades zones també aconsegueixen sobreviure perquè de vegades s'hi manté l'agricultura. Algunes activitats, com el tèxtil, prenen el relleu de les fargues, com a Sant Llorenç de Cerdans (Cabanas, 2013). Cal destacar aquí l'interès de la investigació duta a terme als terrenys del Conflent i el Rosselló en el marc de la jornada «Abandonament i despoblament a les comarques de Ponent», que pretén fer una anàlisi comparativa dels llocs abandonats de l'àmbit transfronterer català. El programa, dirigit per Òscar Jané Checa (UAB) sota l'ègida de l'Institut Ramon Montaner, permetrà tenir una bona idea de la situació i unes comparacions molt útils entre comarques, una dins l'Estat francès i les altres dins l'espanyol, amb les seves lògiques comunes i les seves divergències.²⁰

Un altre fenomen remarcable, simètric al que acabem de descriure, és l'important creixement demogràfic dels pobles del Rosselló, que es veu també molt bé en el mapa 3. Aquest aspecte està clarament lligat a l'especialització vitivinícola del Rosselló, que es va desenvolupar amb força durant el període. Observem que això és el que el diferencia fortament de l'Empordà a partir dels anys cinquanta del segle XIX. El conreu de la vinya, que guanya terreny a tot arreu i sobretot a les zones no cultivades, deixades al pasturatge, permet un cert

20. <https://www.poblesabandonats.cat/> (consulta: 15 març 2024).

reequilibri entre les zones seques (l'aspre, en rossellonès) i les que ja gaudien de reg (el regadiu). Molts municipis experimenten un pic de població just abans de la fil·loxera (1881) i després pateixen un lleuger descens o un estancament fins a la dècada dels cinquanta del segle xx. Altres experimenten un creixement més continuat, com a la costa del sud del departament, a Banyuls, Portvendres, Sant Cebrià o Canet (Gavignaud, 1983: 275-382). La població de Perpinyà augmenta especialment durant el període 1911-1931. La seva evolució és notable en comparació amb la d'altres ciutats geogràficament pròximes.

Quadre 5
Evolució de les principals ciutats del baix Lleugadoc i del nord-est català
(1910-1931)

	1911	1921	Índex/Indice 1921 100 = 1911	1931	Índex/Indice 1931 100 = 1911
Montpeller	80.230	81.548	101,64	86.924	108,34
Besiers	51.042	56.008	109,73	71.527	140,13
Carcassona	30.970	29.682	95,84	35.643	115,09
Narbona	26.291	28.095	106,86	30.376	115,54
Perpinyà	39.510	52.742	133,49	73.962	187,20
Girona	18.386*	19.393*	105,48	24.683*	134,25
Figueres	12.238*	13.470*	110,07	14.362*	117,36

* 1910, 1920 i 1930.

Font: Pelissier, *Paroisses et communes de France*, i INE.

S'ha demostrat àmpliament, amb estudis de diferents àmbits (inclosa Catalunya), que les activitats d'horta i, sobretot, la vinya són zones afavorides pel poblament. Aquesta densificació ha donat lloc a noves unitats de poblament al Rosselló, com va ser el cas del Penedès, per exemple (Colomer *et al.*, 2010: 145-149). Al Rosselló, els pobles antics han experimentat tant una densificació del seu hàbitat com un creixement per expansió, sovint al llarg de les carreteres, dels antics nuclis, que s'havien tornat massa limitats. Sens dubte, hi ha alguns casos de desenvolupament de masies aïllades en zones prelitorals abans no urbanitzades, per exemple a Sant Cebrià i la Torre del Bisbe, però són marginal. Aquesta transformació, descrita inicialment pels observadors acadèmics ja esmentats (Arbos, 1910: 165-167; Sorre, 1913: 275-276), després es presenta sovint de manera molt ràpida i anecdòtica en algunes monografies de poble. Malauradament, no ha donat lloc, però, a un treball precís, basat en tipologies concretes de les formes constructives. Tanmateix, cal entendre les transformacions del sòl juntament amb l'evolució de la propietat construïda. Aquesta investigació seria totalment factible utilitzant matrius cadastrals, que inclouen registres específics sobre immobles construïts a partir de 1882, ben conservats i accessibles (Bourrillon i Vivier, 2012: 7-16). D'altra banda, a més de la mesura concreta d'aquest fenomen, seria molt útil

entendre els actors d'aquesta construcció: qui són els propietaris que fan aquestes cases que amplien els pobles?, com es financen?, quins canvis comporta això en la manera de viure? I també qui són els actors econòmics d'aquesta transformació: els oficis de la construcció, els fabricants de productes bàsics, com ara rajoles o maons, etc. El Rosselló s'omple d'edificacions, sovint de bona qualitat, fet que mobilitza l'ús de materials de l'arquitectura vernacular (còdols de riu o de vinya i maons) a gran escala i dona una base comuna: el cairó. Aquest material de construcció s'utilitza tant per a petites cases de poble característiques de la densificació que té lloc aleshores, com per a la construcció d'habitatges més grans o determinades masies que disposen a la planta baixa d'un espai important per emmagatzemar el conjunt d'eines agrícoles necessàries (Noell, 2017). Avui, però, aquestes transformacions dels pobles rossellonesos queden en gran mesura enfosquides per la gran transformació que ha experimentat el territori des dels anys seixanta del segle xx.

1960-2023: la gran transformació

Si bé és cert que períodes anteriors mostren una situació que no és pas gens estàtica, les transformacions del territori des del punt de vista del poblament i el despoblament són incommensurables pel que fa al que s'està produint des dels anys seixanta del segle xx. Aquests canvis afecten naturalesa mateixa de la població i inclouen la sobredensificació i metropolització de la plana del Rosselló.

Canvis en l'estructura de la població

La població a la Catalunya del Nord ha experimentat un creixement continu des de 1962, tal com es mostra al quadre 6 i al gràfic 6.

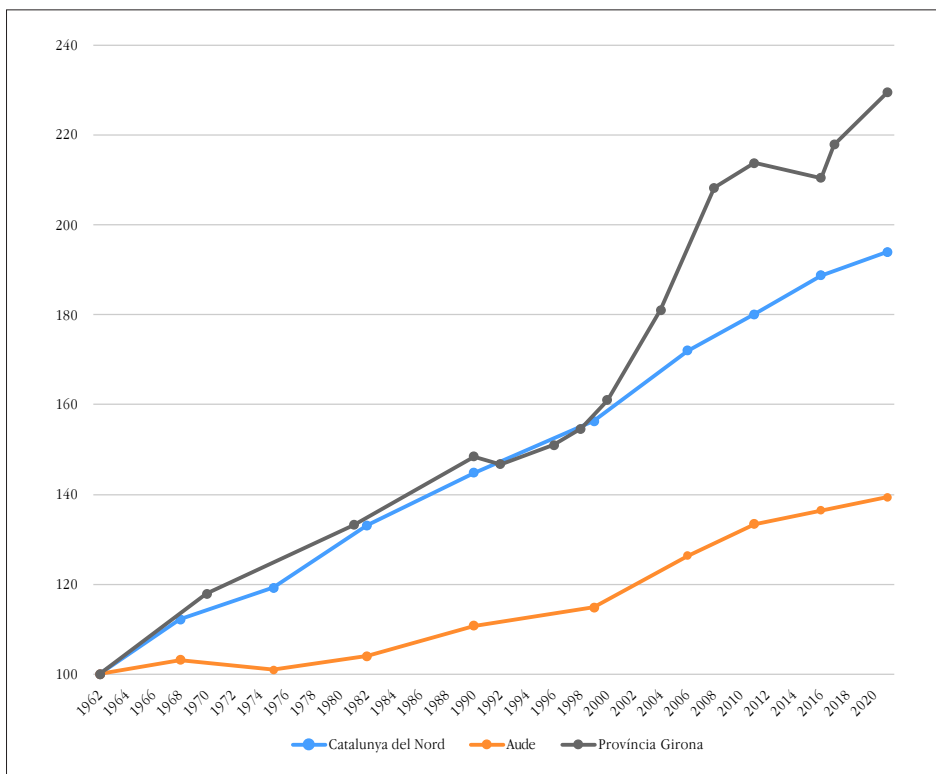
Quadre 6
Evolució comparada del nombre d'habitants als departaments de l'Aude, els Pirineus Orientals i la província de Girona

Data	Catalunya del Nord	Aude	Província de Girona	Data Girona
1962	251.231	269.782	351.369	1960
1975	299.506	272.366	414.397	1970
1982	334.557	280.686	467.945	1980
1990	363.796	298.712	521.449	1990
1999	392.803	309.770	565.599	2000
2011	452.530	359.967	751.279	2012
2023	487.307	376.028	806.672	2023

Font: INSEE (1876-2021) i INE (1960-2023).

La taxa de variació és del 94% entre el 1962 i el 2023. Si es calculés des del 1954, seria del 111,6%. Va superar l'Aude, històricament més poblada, per primera vegada els anys 1960, i després es va mantenir molt per sobre. El creixement de la Catalunya del Nord en el mateix període (des de 1962) és només del 39,4%. El departament dels Pirineus Orientals també experimenta un creixement que és doble respecte al del conjunt de França: un 47,3%. Per trobar més punts comparables cal mirar el creixement a Catalunya (105,9%), encara que el de la Catalunya del Nord segueixi sent força inferior al de la província de Girona (129,6%). A principis dels anys 1960 la població de la Catalunya del Nord era un 28% menor que la de la província de Girona; el 2023, gairebé un 40%. La corba de creixement (gràfic 6), en forma d'índex elemental, mostra clarament aquestes diferències de creixement. Els Pirineus Orientals no van viure el pic de creixement excepcional que va afectar la província de Girona entre el 1998 i el 2011 i després, de nou, des del 2016.

Gràfic 6
Evolució comparada de la població de l'Aude, la Catalunya del Nord
i la província de Girona, índex, base 100 = 1960/1962

Font: Elaboració pròpia amb dades extretes de l'INSEE (1876-2021) i de l'IDESCAT.

El *baby boom* no ha existit realment a la Catalunya del Nord. Sens dubte, observem un retorn al creixement natural des de finals dels anys 1950 fins al 1973, però molt més feble que en altres llocs de França. Després d'aquesta data, el creixement de la població del departament només està vinculat a un saldo migratori positiu. Així, el comportament demogràfic del territori s'allunya notablement del de la resta de l'Estat francès, amb una natalitat sempre per sota de la mitjana i una mortalitat sempre superior (vegeu el quadre 7). Aquesta taxa més elevada s'explica per l'estructura de la població, que és significativament més vella que la mitjana francesa. La natalitat també és sensiblement inferior a la que es troba a Catalunya, on augmenta de manera espectacular als anys 1960 i principis dels 1970, ja que assoleix una taxa de més del 20%. Les noves aportacions poblacionals i la fortalesa de la natalitat de la població catalana van permetre el creixement observat en aquell moment (Cabré, 1992).

Quadre 7
Indicadors demogràfics comparats des de 1968: Catalunya del Nord-França

	Creixement natural		Saldo migratori		TBN (‰)		TBM (‰)	
	Catalunya del Nord	França	Catalunya del Nord	França	Catalunya del Nord	França	Catalunya del Nord	França
1968-1975	0	0,6	0,9	0,2	12,9	16,9	12,8	10,8
1975-1982	-0,2	0,4	1,8	0	11	14,4	12,9	10,2
1982-1990	-0,1	0,4	1,1	0,1	11,2	14	12,1	9,6
1990-1999	-0,1	0,4	1	0	10,6	12,9	11,8	9,1
1999-2009	-0,1	0,4	1,4	0,2	10,7	13	11,5	8,7
2009-2014	0	0,1	0,9	0,1	10,8	12,6	11,2	8,5
2014-2020	-0,2	0	0,8	0	9,5	11,6	11,8	8,9

Font: INSEE, censos (*Recensements Généraux de Population*) de 1968 a 1999, i enquestes anuals 2009-2020.²¹

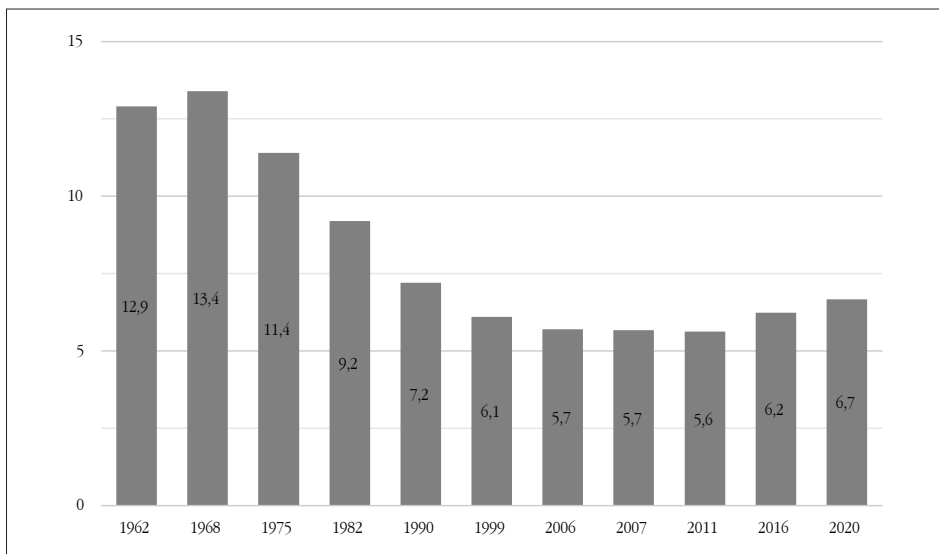
De fet, el departament dels Pirineus Orientals ha viscut diverses onades d'arribades des dels anys cinquanta del segle xx. La primera és una nova migració laboral d'espanyols als anys 1950 i 1960, sovint per cercar feina al món rural, que suposa una mena de continuïtat respecte al que va passar a la primera meitat del segle xx. Cal dir que les arribades ja no provenen de la Catalunya veïna, sinó d'altres regions més llunyanes d'Espanya i amb diferències culturalment més marcades que no pas amb els catalans del sud (Blazi, 2004). Un estudi fet per al Soler, un poble agrícola del Rosselló proper a Perpinyà mostra que la proporció de sud-catalans en la immigració espanyola era del 88% el 1936 i del 57% el 1968 (Sirere, 1972). En aquesta última data encara quedaven tres mil refugiats polítics espanyols als Pirineus Orientals, alguns de la Guerra Civil i la retirada, altres de les noves onades pos-

21. Sobre les modificacions dels censos a França a partir de 2004, vegeu <https://www.insee.fr/fr/metadonnees/source/serie/s1321> (consulta: 15 març 2024).

teriors a la Segona Guerra Mundial. A mitjan anys noranta probablement un de cada quatre habitants dels Pirineus Orientals provenia de la immigració de l'Estat espanyol, directament o indirectament (Calvo, 1995: 21; Lagarde, 1996: 15-44). Des de principis dels anys 1960 es produeix un altre moviment de població important: l'arribada de «retornats» del nord d'Àfrica. Són colons francesos, molts d'ells d'origen espanyol o italià, procedents del Marroc, Tunísia i sobretot Algèria, després de la independència d'aquest país el març de 1962. S'estima que són 17.000 els retornats del nord d'Àfrica que s'installen al departament dels Pirineus Orientals (Bouba, 2009; Yokozeni, 2024). El Rosselló també rep 9.000 harkis, és a dir, algerians no europeus que es van comprometre per França dins del procés d'independència d'Algèria i que hi són repatriats per protegir-los de la venjança de les forces de la descolonització (Benassi i Moumen, 2008). Els anys següents també hi arriben els treballadors nord-africans (Algèria, Marroc), que d'alguna manera substitueixen la immigració espanyola, els fluxos de la qual es van assecar durant els anys seixanta. La proporció d'estrangers disminueix notablement durant aquest període, en bona part a causa de la naturalització dels espanyols. No obstant això, encara es manté per sobre de la mitjana regional i nacional. Això és encara més cert pel que fa a Catalunya, on la proporció d'estrangers (nascuts fora de l'Estat espanyol) és molt baixa. Així, l'any 1975 només l'1,3% dels habitants de Catalunya eren nascuts a l'estranger (Domingo, 2007: 52).

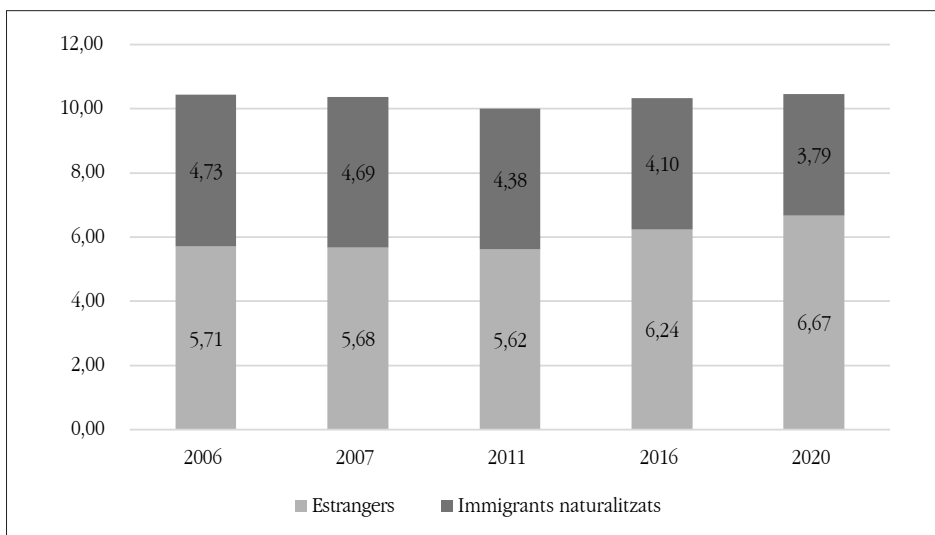
Gràfic 7
Proporció d'estrangers (en % de la població total) a la Catalunya del Nord, 1962-2020

Elaboració pròpia a partir de les dades extretes de l'INSEE, censos generals (1962-2004) i enquestes anuals (2006-2020).

L'INSEE també destaca ara la proporció de població immigrada (i no estrangera).²² Ens adonem que es tracta d'una taxa propera a la dels estrangers després de la Segona Guerra Mundial, però amb una població derivada d'una altra immigració: la procedent del nord d'Àfrica o de l'Àfrica subsahariana. El reagrupament familiar i la persistència de fluxos fora del context d'immigració laboral han contribuït a una captació constant des d'aleshores de poblacions del món nord-africà i després subsaharià, amb un reequilibri molt clar de la part femenina, molt infrarepresentada en les dècades de 1970 i 1980. L'any 2020 la proporció de població immigrada a la Catalunya del Nord és del 10,46%.²³ La nacionalitat estrangera més representada és la marroquina i, després, l'algeriana. Aquest patró no és característic de la Catalunya del Nord, ja que es troba arreu de França i, més intensament, a la seva costa mediterrània i a la regió de París (INSEE, 2020).

Gràfic 8
Població immigrada a la Catalunya del Nord (estrangers i immigrants naturalitzats), 2006-2020

Font: INSEE, enquestes sobre estrangers i immigrants, 2020.

Així, la proporció de població estrangera ha experimentat un important descens a partir de la Segona Guerra Mundial i, alhora, hi ha hagut un augment de la proporció

22. Segons la definició de l'INSEE, un immigrant és una persona nascuda a l'estranger, la nacionalitat original de la qual és estrangera i que viu a França. Els immigrants inclouen, doncs, els estrangers i les persones que han adquirit la nacionalitat francesa al llarg de la seva vida.

23. INSEE, 2020, *Enquête Immigrés, étrangers, Pyrénées-Orientales*.

de població immigrada a partir dels anys noranta del segle xx i un canvi profund en la seva naturalesa. La població immigrada recent està molt concentrada en determinats municipis, entre els quals destaca Perpinyà, o, més precisament, en determinats barris (Marty i Giband, 2022). Sobre aquesta ciutat, un polític i un historiador (Fourquet i Lebourg, 2014) han treballat per tal d'entendre les bases del vot del partit d'extrema dreta Rassemblement National (RN) durant les eleccions municipals de 2014. Parteixen d'un cert nombre d'indicadors, com els noms i cognoms d'origen àrab i islàmic a les llistes electorals. El treball mostra que la gent d'aquest origen representava aquell any el 10,7% de l'electorat de Perpinyà. Tanmateix, en determinats barris la proporció de votants amb nom del nord d'Àfrica se situa entre el 40% i el 75% dels empadronats (Fourquet i Lebourg, 2014: 46-48).²⁴ Cal destacar que a la comunitat autònoma de Catalunya des dels anys 2000 la taxa de població estrangera ha experimentat un creixement extraordinari. La proporció de població estrangera, partint d'un índex molt baix als anys noranta (2,5% el 1998), va superar el 10% als anys 2000 i avui se situa en el 17,2% de la població (Idescat). Entre les comarques amb més població estrangera hi ha l'Alt Empordà (25%) i el Baix Empordà (21%). La primera nacionalitat representada és la marroquina, però, al contrari del que passa a França, a Catalunya els estrangers més nombrosos són els sud-americans, després hi ha els europeus i, finalment, els africans. Els estudis sobre les aportacions externes a les comunitats rurals de Catalunya no s'han fet per a la Catalunya del Nord (Bayona i Gil, 2013).

Una altra mobilitat, que no ha donat lloc a estudis específics, és la que prové de la resta de França. Des dels anys seixanta del segle xx, almenys, el departament dels Pirineus Orientals ha atret poblacions d'Occitània, però sobretot d'altres regions franceses, com Île de France, Hauts de France, Grand Est, Auvergne-Rhône-Alpes. És un dels departaments més «atractius» des d'aquest punt de vista. No obstant això, sabem que atrau principalment residents jubilats o joves amb poca qualificació, atrets pels preus de l'habitatge, que des dels anys setanta es troben entre els més baixos de França a la zona mediterrània. L'estudi sobre Perpinyà fet l'any 2014 per Fourquet i Lebourg mostra que, entre els empadronats, les persones nascudes a França en un departament diferent dels Pirineus Orientals representen el 41%, la mateixa proporció que els perpinyanesos nascuts al departament (Fourquet i Lebourg, 2014: 58-61). D'altra banda, aquesta aportació de població externa s'associa a les sortides de joves nascuts a la Catalunya del Nord i que s'expatrien a l'inici de la seva vida laboral professional per cursar estudis superiors o bé per cercar feina. Aquest fet està demostrat des de mitjan segle xx i es manté en nivells elevats. Aquest fenomen no ha donat lloc a estudis precisos, malgrat que està il·lustrat en la nova cançó nord-catalana, per exemple.²⁵ Sembla, doncs, que a principis dels anys 2010 les persones nascudes fora del departament representaven més del 60% dels habitants

24. El resultat de l'estudi mostra que a Perpinyà hi ha una correlació del vot d'RN entre una gran població immigrada en determinats barris, una presència important d'antics retornats d'Algèria i una forta segmentació de la població entre barris amb un nivell de riquesa elevat i barris molt pobres.

25. Vegeu, per exemple, *El pare me va dir*, Pere Figueres, 1977.

de la Catalunya del Nord. S'ha produït, doncs, un canvi molt important en la naturalesa de la població des dels anys 1960. Aquest punt es pot comparar amb la comunitat autònoma de Catalunya, on la taxa de residents nascuts fora del Principats'ha estancat des de l'any 1972, quan era del 38% dels habitants, ja que l'any 2022 era del 36%. El principal canvi és que la població nascuda a l'estranger és més elevada respecte a les persones nascudes a la resta de l'Estat espanyol.

Concentració costanera, metropolització, expansió urbana

Un dels fets més significatius és la importància que ha adquirit la concentració de població a la plana del Rosselló i, en particular, al voltant de l'aglomeració de Perpinyà (vegeu el mapa 4). Aquesta ciutat va experimentar, a partir de la dècada de 1950, un creixement important que inicialment va provocar una densificació dels baris. Aquest creixement, però, es va frenar a partir de 1980. La mateixa ciutat va experimentar aleshores un estancament, encara més marcat després de 1990. En comparació amb altres ciutats del seu entorn, el ritme de creixement de Perpinyà s'acosta més al de ciutats menys dinàmiques, com Besiers. Està molt per darrere de Montpeller, que en aquests moments està experimentant un fort creixement com a capital de la regió del Llenguadoc-Rosselló. Això és encara més cridaner a la vista de l'evolució de les ciutats de la província de Girona (vegeu el quadre 8).

Quadre 8
Evolució comparada de les poblacions de ciutats del Llenguadoc i de Catalunya, 1968-2023

	1968	1990	Índex 1990 100 = 1968	2023	Índex 2023 100 = 1968
Montpeller	161.910	207.996	128,46	302.454	186,80
Besiers	80.481	70.996	88,21	80.341	99,83
Narbona	38.441	45.849	119,27	56.123	146,00
Perpinyà	102.191	105.983	103,71	120.000	117,43
Girona*	50.338	70.409	139,87	104.000	206,60
Figueres*	22.557	34.463	152,78	47.088	208,75

* Girona i Figueres, 1970 i 1990.

Font: INSEE i IDESCAT.

Tanmateix, analitzar dades relacionades només amb la ciutat pot ser enganyós. Efectivament, quan mirem l'escala dels municipis del voltant, veiem que, en realitat, és l'aglomeració de Perpinyà la que ha experimentat un fort creixement, no pas el municipi en si. El que realment està passant és que la ciutat s'ha desbordat cap als seus afores i municipis

circumdants. L'«àrea urbana»²⁶ de la ciutat aplega l'any 2020 trenta-tres municipis i més de 323.000 habitants. Ara està creixent molt més ràpidament que la ciutat central, la qual cosa té nombroses conseqüències en la qüestió de l'habitatge. La davallada demogràfica de la ciutat va provocar un fort augment de les vacants residencials (sobretot, pisos buits) al centre del municipi durant els anys vuitanta (20%) i noranta (21%) del segle xx, mentre que l'absència d'una política d'urbanisme va facilitar el desenvolupament d'habitatges insalubres al nucli urbà. A principis de la dècada de 1990 es van registrar prop de 5.000 habitatges insalubres, amb un deteriorament encara més gran als anys 2000 (Marty i Giband, 2023: 502-503).

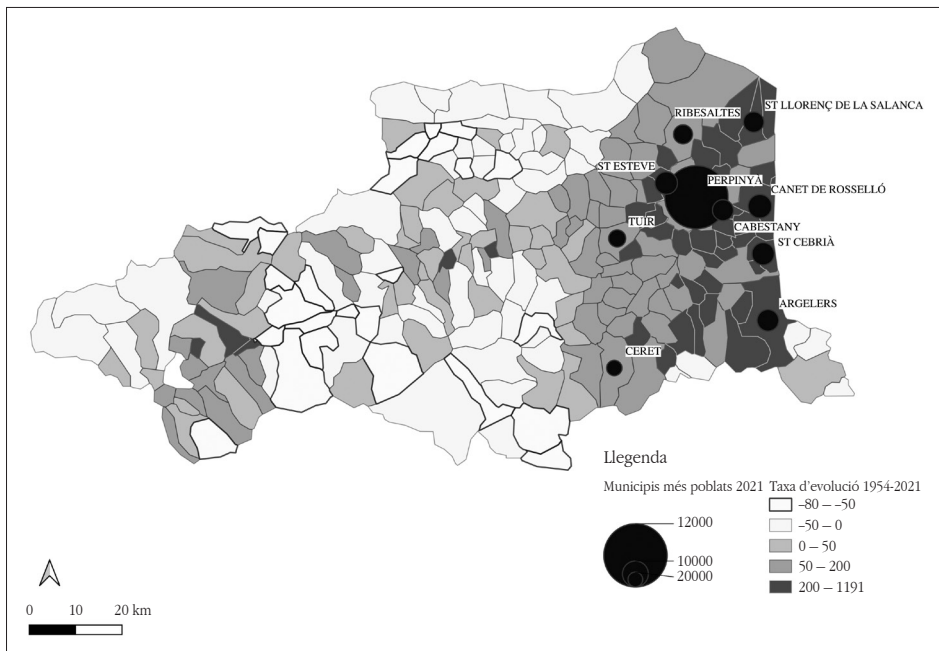
L'altre fenomen general és una periurbanització molt forta a la plana del Rosselló, que afecta els municipis vinculats a la ciutat de Perpinyà. L'expansió urbana i el consum d'espai són el resultat de diverses causes acumulades: la insuficiència i la inadequació de l'oferta en relació amb la demanda d'habitatge, i la propensió dels actors de la construcció a apostar per la periurbanització en detriment de la densificació i la renovació dels nuclis d'aglomeració. A la Catalunya del Nord, l'actitud de *laissez-faire* en aquest àmbit i la competència entre els municipis per captar els nous residents expliquen que des del 1960 dos terços de la producció d'habitatge siguin obra de promotors privats. La pressió del sòl i la cerca de rendibilitat porten a l'ús generalitzat de petites parcel·les individuals per part d'una infinitat de promotors locals als pobles dels afores (Sant Esteve, Cabestany, Salelles, Cànoes, Toluges). Tot això es veu afavorit per l'absència d'estructures i eines de planificació intercomunals. L'aplicació de normes urbanístiques molt flexibles, sota els plans d'ordenació del sòl, «permet construir sense restriccions el que sembla una inundació d'habitatges de cases individuals» (Giband, Lacquement i Lefevre, 2005). Aquesta periurbanització té, doncs, múltiples conseqüències: d'una banda, la competència amb zones agrícoles sovint de qualitat però que, tanmateix, estan abandonades a aquesta urbanització del sòl; de l'altra, una transformació radical de les formes d'habitatge, amb una extraordinària construcció d'habitatges individuals que s'allunyen cada cop més dels nuclis dels pobles i amb una arquitectura pobra, construïda feta amb materials de construcció sense relació amb els que havien constituït la particularitat paisatgística del Rosselló. El resultat també és una gran estandarització lligada a la multiplicació de zones comercials fora de les ciutats per fer possible la vida en nous espais residencials. Aquests fenòmens són comuns a moltes altres zones franceses, especialment a la zona mediterrània. Al Rosselló també estan vinculats amb la crisi econòmica provocada per una desindustrialització iniciada abans de la Segona Guerra Mundial i associada més recentment al declivi de les activitats agrícoles, provocat per les transformacions en el consum del vi i en els mercats europeus de l'horta primerenca després de l'entrada de Portugal i Espanya a la Comunitat Europea (Marty, 2013).

Aquest fenomen es combina amb un altre: la forta concentració costanera de la població i de les activitats des dels anys seixanta del segle xx. Aquest fenomen també és general a l'àrea mediterrània nord-occidental. Ha estat objecte de nombroses anàlisis a escala fran-

26. Una àrea urbana, segons la definició de l'INSEE, està formada per un centre i els municipis en què resideixen més del 40% dels treballadors que treballen en tots els municipis integrats pel centre i la resta de municipis contigus.

cesa, sobretot de geògrafs (Miossec, 2012), i és fruit d'una dinàmica pròpia que ha portat progressivament al creixement de determinades zones atractives de la costa rossellonesa, com Cotlliure o Canet —aquesta darrera, per la proximitat amb Perpinyà—. Però va lligat sobretot a la política de l'Estat francès, que va posar en marxa a partir del 1963 un pla gegantí (conegut com a Pla Racine) de transformació del litoral del Llenguadoc i el Rosselló, destinat a contribuir al desenvolupament d'una regió vista des de París amb nombroses debilitats econòmiques, en particular una dependència massa gran del monocultiu de la vinya i l'existència d'una xarxa de petites i mitjanes empreses industrials considerades arcaïques i obsoletes (Sagnes, 2001, Marty, 2013: 78-79). La política de l'Estat francès pretén, doncs, desenvolupar infraestructures turístiques per donar una nova atractivitat a aquestes zones costaneres del Llenguadoc i el Rosselló, i dirigir el flux del turisme de masses cap a aquestes zones més que no pas cap a Espanya. Dues de les cinc unitats turístiques previstes en aquest pla estan ubicades a la Catalunya del Nord: Sant Cebrià (que aglutina Canet, Sant Cebrià mateix i Argelers) i el Barcarès (que agrupa els municipis del Barcarès i Port Leucate, Leucate platja i la Franqui, aquests tres últims a l'Aude).

Mapa 4
Evolució de la població dels municipis, 1954 i 2020,
i els deu municipis més poblats el 2020

Elaboració pròpia a partir de dades extretes de l': INSEE, *Historique des populations 1876-2021*. Autor: N. Marty.

Les valoracions que es fan avui davant els nombrosos canvis esdevinguts són molt diverses. La primera és considerar que, amb la protecció de determinats espais naturals, la missió va evitar en bona part una urbanització massiva, al contrari del que ha passat en determinades costes catalanes, valencianes o andaluses. La contrapartida va ser la introducció del turisme de masses i d'un model «tot balneari». Un dels punts tractats a la Catalunya del Nord és la difusió d'una economia de renda, basada en el lloguer turístic i la venda del sol, amb els seus efectes perversos (Solans, 1992): els empresaris que queden sempre afavoreixen el ràpid retorn de la inversió i són especialment reticents a gestionar la seva força de treball. Aquest tipus d'emprenedoria comporta una estacionalitat excessiva de les activitats i solucions fàcils com el treball no declarat per evitar adaptacions massa agorrades. Una altra conseqüència va ser una convergència de la zona costanera amb els fenòmens que van modificar radicalment el Rosselló: l'expansió urbana, l'artificialització del terreny competint amb les zones agrícoles, el sobreequipament comercial destinat a fer front a l'afluència de turistes durant els períodes estivals. De nou, es coneixen els fenòmens generals, però seria molt útil entendre l'actuació dels actors concrets: analitzar la història dels promotors, de les decisions polítiques, comprendre els fenòmens de l'estalvi de lloguer i els problemes de les interaccions entre l'Estat i els actors locals. Un model d'estudi acadèmic realitzat a França sobre l'urbanisme espanyol des dels anys trenta del segle xx fins a l'actualitat (Vaz, 2013; Vaz i Coudroy de Lille, 2013). Els terrenys de Catalunya també serien bons punts de comparació, perquè aquest territori també viu reptes de metropolització, densificació urbana i concentració costanera. S'han fet treballs interessants, sovint de geògrafs, per exemple per al Baix Penedès (Gonzales Reverté, 2005) o el Baix Empordà (Solana, 2002).

En aquestes circumstàncies, el món de les muntanyes nord-catalanes ha viscut trajectòries diferents, com es pot veure al mapa 4. Determinades zones de muntanya mitjana i de muntanya (alts Aspres, alt Conflent, alt Vallespir) estan experimentant una forma d'abandonament i desertització, continuació irremediable de l'evolució del període iniciat a mitjan segle xix. Altres, per contra, representen determinades illes de resistència (Hoerner i Lemartinel, 1991) vinculades en part a l'arribada de nous vinguts al món rural i en part a la reactivació de les zones de ramaderia. Finalment, les activitats turístiques relacionades amb l'esquí i l'oci de muntanya expliquen la renovació d'habitatges a la Cerdanya i el Capcir, encara que avui es plantegi la qüestió de la insuficiència de la neu i la sostenibilitat d'aquestes activitats. Es podrien establir punts de comparació amb els excel·lents estudis sobre el Pirineu català fets de nou pels geògrafs en particular (Guirado i Tulla, 2010), tot utilitzant la tipologia molt útil que diferencia els espais rurals en risc de despoblament irreversible dels de resiliència demogràfica (Recaño, 2017). El resultat general quant a població i hàbitat a la Catalunya del Nord és molt desequilibrat. Els deu pobles més poblats del departament es troben avui tots a l'àrea urbana de Perpinyà, en una zona limitada de la plana del Rosselló entre Rivesaltes al nord i Argelers al sud (mapa 4).

D'altra banda, les zones de muntanya representen una part cada cop més reduïda de la població. El districte de Prada, que era el 1806 el 33,3% de la població departamental, avui (2020) en representa el 12,48%. Finalment, la quota de segones residències és extraor-

dinàriament elevada. Mentre que la taxa de segona residència a França és del 9,8%, als Pirineus Orientals és del 27,9%. En determinades parts del territori, com a les zones més properes a les costes, aquest tipus d'habitatge hi és en una proporció absolutament desorbitada. Al Barcarès, al nord de la costa rossellonesa, més del 90% dels habitatges són d'aquesta tipologia, i més del 80% a Canet, Sant Cebrià, Argelers i Cotlliure. Aquesta taxa de més del 80% afecta també una gran majoria dels municipis de la Cerdanya i el Capcir i és notablement superior a la que hi ha a Catalunya, de només l'11% (enquesta de l'INE per al 2023). Els municipis amb taxes més altes, de costa o de muntanya, sembla que no arriben mai a les de la Catalunya del Nord. El que té la taxa més alta de la baixa Cerdanya és Llúvia, amb un 37%; la més alta de l'Alt Empordà és del 31%, a Llançà, i al Baix Empordà, Castell Platja d'Aro, amb un 29%.²⁷

Conclusió

La Catalunya del Nord, pel que fa a la història dels poblaments i despoblaments, i en termes de dinàmiques territorials, és un terreny ric, un autèntic laboratori. Participa de l'àmbit català en l'articulació entre dos estats, França i Espanya, i es relaciona amb les dinàmiques mediterrànies i pirinenques. Pel que fa a la recerca, una associació més estreta amb la resta de Catalunya ens permetria entendre molt millor el que hi ha en joc. Les comparacions amb l'actual comunitat autònoma de Catalunya, i especialment amb la província de Girona, sovint semblen molt complementàries de les que s'han fet sempre aquí, és a dir, amb la resta de França. Per descomptat, la lògica estatal i els problemes locals es desenvolupen de manera diferent a banda i banda de la frontera, però això és el que fa que aquestes comparacions siguin interessants. A més, els models de recerca, ja siguin els utilitzats en demografia i estudis de població, demografia històrica o història econòmica i social, estan molt més avançats al territori català dins l'Estat espanyol i que al petit territori de la Catalunya del Nord francesa. La Universitat de Perpinyà i més en particular els seus historiadors, els estudiants que dirigeixen, el treball que poden posar en marxa, la dinàmica per compartir amb les societats erudites es beneficiaran molt del saber fer i dels projectes realitzats a l'altra banda dels Pirineus, molt més del que ho han fet fins ara. Com s'ha dit moltes vegades en aquest article, els treballs sobre aquests temes per a la Catalunya del Nord, si n'hi ha, sovint es troben fragmentats, sense fil conductor, sense lògica de conjunt, de vegades són massa descriptius, sense actualització historiogràfica, o no formen part d'una història problemàtica. Un dels punts realment poc estudiats segueix sent el de l'abandonament i despoblament dels pobles petits en general. De fet, queden una gran quantitat de coses per fer que podrien ser molt més significatives; per exemple, compartir bases de

27. Aquests xifres pareixen una mica dubtoses. La metodologia és diferent de la de França. L'Institut Nacional d'Estadística classifica l'ús dels habitatges en funció del seu consum elèctric l'any 2020. Els habitatges «de molt baix consum» i «d'ús esporàdic» són els que han consumit l'equivalent a un període d'entre 15 dies i tres mesos d'ús al llarg de l'any. Només s'inclouen dades dels municipis amb més de mil habitants.

dades sobre règims demogràfics, mobilitat i migracions, determinades formes d'activitats o actors. La voluntat dels pocs historiadors que treballen a la Catalunya del Nord —en particular, de la Universitat de Perpinyà—, les fonts disponibles i els mètodes implementats pretenen preveure, esperem, un futur de possibles avenços en aquesta direcció.

Bibliografia

- ARANGO, J. (2007). «Les primeres migracions del segle xx a Catalunya». Dins *Immigració: Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Carulla, p. 1934. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=950808>.
- ARBOS, P. (1910). «La plaine du Roussillon». *Annales de Géographie*, 104, 150168. <https://doi.org/10.3406/geo.1910.7890>.
- ARBOS, P. (1949). «Le déclin des migrations saisonnières dans une vallée des Pyrénées méditerranéennes». Dins *Livre jubilaire offert à M. Zimmermann*. Audin, p. 151154.
- BARRERE, A. (2024). *Les voituriers de Fontpédrouse entre la fin du xviii siècle et 1910*. Memòria de màster, Universitat de Perpinyà, 372 p.
- BATLLE, M., GUAL, R. (1973). *Fogatges catalans: Capcir-Cerdanya-Conflent-Rosselló-Vallespir: recensements du xie au xxe siècles*, Prada, Terra nostra, 87 p.
- BAUD, A. (2023). *Structures sociales, hiérarchies et dominations dans la paroisse de Sail-lagouse au cours du xviii siècle*. Memòria de màster, Universitat de Perpinyà, 178 p.
- BAUELLE, G.; DAVID, O. (2018). «Chapitre 3. Population et peuplement». Dins *Les fondamentaux de la géographie*. Vol. 4. París: Armand Colin, p. 6898. <https://www.cairn.info/les-fondamentaux-de-la-geographie--9782200621223-page-68.htm>.
- BAYONA I CARRASCO, J.; GIL ALONSO, F. (2013). «Is Foreign Immigration the Solution to Rural Depopulation? The Case of Catalonia (1996-2009)». *Sociologia Ruralis*, 53(1), 2651. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2012.00577.x>.
- BECAT, J. (1973). «Les Albères. Conquêtes et abandons. Mutations économiques d'une montagne méditerranéenne: montagne-providence du passé, montagne-paysage d'aujourd'hui». *Conflent*, 81, 1247.
- BECAT, J.; PONSICH, P.; VERDAGUER, P. (1985a). *Gran geografia comarcal de Catalunya*. Vol. 13. *Rosselló, Fenolleda*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BECAT, J.; PONSICH, P.; VERDAGUER, P. (1985b). *Gran geografia comarcal de Catalunya*. Vol. 14. *Vallespir, Conflent, Capcir, Baixa Cerdanya, Alta Cerdanya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BERTHE, M. (2020). «Villages désertés des Pyrénées». Dins C. BENOÎT (ed.). *Villages pyrénéens: Morphogénèse d'un habitat de montagne*. Tolosa: Presses Universitaires du Midi, p. 245259. <https://doi.org/10.4000/books.pumi.26933>.
- BESNACI-LANCOU, F.; MOUMEN, A. (2008). *Les barkis*. París: Le Cavalier Bleu.
- BESNIER-DESORTES, A. (2013). *Les Pyrénées-Orientales 1880-1914: Crises économiques et émigrations en Terre d'Islam, Turquie et Algérie*. Tesi de doctorat, Universitat de Perpinyà.

- BILLERACH, N. (1983). *Etude agricole et sociologique de six villages de la Salanque (Pyrénées-Orientales) de 1850 à 1911*. Montpellier: Universitat Paul Valéry Montpellier 3.
- BLAZI, E. (2004). *L'immigration économique espagnole dans le département des Pyrénées-Orientales [Texte imprimé]: Emploi et intégration des travailleurs espagnols (1946-1968)*. Memòria de màster, Universitat de Perpinyà.
- BOLÒS, J. (2023). «Transformacions i resiliències en el poblament de Catalunya a l'edat mitjana». *Estudis d'Història Agrària*, 35.
- BOUDJAABA, F. (2012). «Mesurer la mobilité sans registre de population en France au XIXe siècle: L'apport des registres de successions à l'étude des migrations des ruraux». *Cahiers Québécois de Démographie*, 41(1), 935. <https://doi.org/10.7202/1012978ar>.
- BOURGES, B. (1971). *Thuir au XVIIIe siècle, étude de démographie historique (1686-1789). Contribution à une histoire démographique du Roussillon*. Memòria de màster, Universitat de Montpellier.
- BOURILLON, F.; VIVIER, N. (2012). «Introduction». Dins *La mesure cadastrale: Estimer la valeur du foncier*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, p. 716. <https://doi.org/10.4000/books.pur.113550>.
- BRÉE, S. (2022). «Deux siècles de séparations et divorces en France (1792-1975)». *Annales de Démographie Historique*, 143(1), 73114. <https://doi.org/10.3917/adh.143.0073>.
- BRÉE, S.; BOURGUIGNON, M.; EGGERICKX, T. (2016). «La fécondité en Europe occidentale durant l'Entre-deux-guerres. Quels effets des crises sur les comportements démographiques?». *Annales de Démographie Historique*, 132(2), 4163. <https://doi.org/10.3917/adh.132.0041>.
- BRICOCOLI, M.; DIKEÇ, M. (2019). «Préfaces. Le peuplement, une notion intraduisible?». Dins F. DESAGE, C. MOREL JOURNAL i V. SALA PALA (eds.), *Le peuplement comme politiques*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, p. 915. <https://doi.org/10.4000/books.pur.59836>.
- CABANAS, N. (2013). *L'industrie sandalière: Haut-Vallespir, Basse-Soule*. Perpinyà: Trabucaire.
- CABRÉ, A. (1992). «Les migrations en la reproducció de la població catalana, 1880-1980». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 1920, 033055.
- CABRÉ, A.; PUJADAS, I. (1989). «La població: Immigració i explosió demogràfica». Dins F. CABANA i J. NADAL OLLER (eds.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Vol. 5, S. XX, *Població, agricultura i energia*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 11128.
- CALLON, M. G. (1933). «Le mouvement de la population dans le département des Pyrénées-Orientales au cours de la période 1821-1920 et depuis la fin de cette période». *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 57, 115163.
- CALVO, M. (1995). «Que nous apprennent les statistiques sur les Espagnols en Languedoc-Roussillon?». *Hommes & Migrations*, 1184(1), 1823. <https://doi.org/10.3406/homig.1995.2387>.
- CAMIADÉ, M. (2009). «Évolution d'un territoire de moyenne montagne et de son habitat: Riprons à Laroque-des-Albères (XIVe-XVIIIe siècles)». Dins J.-P. BARRAQUÉ i P. SÉNAC (eds.), *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au Moyen Âge et à l'époque moderne: Tra-*

- vaux du groupe RESOPYR III*. Tolosa: Presses Universitaires du Midi, p. 241261. <https://doi.org/10.4000/books.pumi.30231>.
- CAMIADÉ, M. (2021). «Un mas stratégique de l'Albera: Le mas del Pou du Vilar (xve-xxie siècle). Dins *L'Albera: Terre de passage, de mémoires et d'identités*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, p. 7796. <https://doi.org/10.4000/books.pupvd.25769>.
- CANTAREIL, N. (1969). *Evolution de la population du canton de Prades de 1801 à 1914* Memòria de màster.
- CANTAREIL, N.; CHOLVY, G. (dirs.) (1978). *Démographie et économie du Conflent de 1851 à 1914*. Tesi de tercer cicle, Universitat Paul Valéry.
- CAZES, G. (1972). «Réflexions sur l'aménagement touristique du littoral du Languedoc-Roussillon». *Espace Géographique*, 1(3), 193210. <https://doi.org/10.3406/spgeo.1972.1341>.
- CHARPENTIER, A.; GALLIC, E. (2019). *Étude de la démographie française du xixe siècle à partir de données collaboratives de généalogie*. Working Paper, Aix Marseille School of Economics. <https://hal.science/hal-01724269>.
- COLLANTES GUTIÉRREZ, F. (2005). «Declive demográfica y cambio económico en las áreas de montaña españolas, 1860-2000». *Revista de Historia Económica, Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 23 (3), 515540.
- COLOMÉ, J.; CUCURELLA-JORBA, M.; JUNYENT, F. V. (2010). «Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola (1760-1910)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 137155.
- CORTINA (ACN), GUIFRÉ, J. / P. (2023). «Catalunya arriba als 8 milions d'habitants: La població supera el 20% de nascuts a l'estranger, és més vella i metropolitana». *Regió7*, 3 de novembre. <https://www.regio7.cat/societat/2023/11/03/catalunya-als-8-milions-dhabitants-94157039.html>.
- COUDROY DE LILLE, L.; VAZ, C.; VORMS, C. (2013). *L'urbanisme espagnol depuis les années 1970: La ville, la démocratie et le marché*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2013.
- DEFFONTAINES, P. (1967). «Parallèle entre les économies de l'Ampourdan et du Roussillon: Le rôle d'une frontière». *Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest. Sud-Ouest Européen*, 38(3), 243258. <https://doi.org/10.3406/rgpso.1967.2234>.
- DESAILLY, B. (1988). «Déprise pastorale et dynamique des peuplements forestiers en montagne: L'exemple de Sansa, Pyrénées-Orientales». *Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest. Sud-Ouest Européen*, 59(1), 8997. <https://doi.org/10.3406/rgpso.1988.3109>.
- DOMINGO, A. (2007). «El segle xxi i la internacionalització de les onades migratòries». Dins *Immigració: Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Carulla, p. 4860. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=950808>.
- DREYFUS-ARMAND, G. (1999). *L'exil des républicains espagnols en France: De la Guerre civile à la mort de Franco*. París: Albin Michel.
- DUKIC, S. (2009). «Deux siècles d'immigration Languedoc-Roussillon». *Hommes & Migrations: Revue Française de Référence sur les Dynamiques Migratoires*, 1278, Article. <https://doi.org/10.4000/hommesmigrations.230>.

- EGGERICKX, T. (2015). «Régimes et transitions démographiques en Europe de l'Ouest. Un essai de synthèse». *Annales de Démographie Historique*, 129(1), 113-148. <https://doi.org/10.3917/adh.129.0113>.
- ESTEVE PALÓS A.; RECAÑO VALVERDE J. (2006). «La dimensión espacial en los fenómenos demográficos: métodos y resultados. Presentación». *Revista de Demografía Histórica*, XXIV, 1, 19-24.
- ESTIENNE, P. (1989). «Evolution de la population des montagnes françaises au xxe siècle». *Revue de Géographie Alpine*, 77(4), 395-405. <https://doi.org/10.3406/rga.1989.2757>.
- FERRER ALÒS, L. (2016). «El crecimiento demográfico de las comarcas de Girona en el siglo XVIII y los cambios hacia la transición demográfica en la primera mitad del siglo XIX». *Revista de Demografía Histórica-Journal of Iberoamerican Population Studies*, 34(2), 1752.
- FERRER ALÒS, L. (2021). «La transició demogràfica primerenca de Catalunya: Natalitat, mortalitat i migracions (segles XVIII i XIX)». *Recerques: Història, Economia i Cultura*, 78, 2796.
- GIBAND, D. (2002). «Flux migratoires, poussée démographique et petite fabrique du territoire scolaire: L'exemple des Pyrénées-Orientales». *Espace Populations Sociétés*, 20(1), 203-214. <https://doi.org/10.3406/espos.2002.2032>.
- GIBAND, D.; LACQUEMENT, G.; LEFEBVRE, M. (2005). «Le Languedoc Roussillon». Dins B. GIBLIN, *Nouvelle géopolitique des régions françaises*. París: Fayard, p. 733-781.
- GALY, G.-R. (1966). «La mise en place de l'habitat dans les Pyrénées orientales». *Études Rurales*, 22(1), 8298. <https://doi.org/10.3406/rural.1966.1284>.
- GAVIGNAUD-FONTAINE, G. (1983). *Propriétaires-viticulteurs en Roussillon*. 2 vols., vol. 1, *Structures, conjonctures, société, xviiie-xxe siècles*. París: Éditions de la Sorbonne.
- GIGOT, J.-G. (1961). «Problèmes que pose la courbe de population depuis un siècle dans les Pyrénées-Orientales». *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 76, 1130.
- GONZÁLEZ, F. (2004). «Procés d'urbanització i desenvolupament residencial a Catalunya. Lectures territorials sobre el cas del Baix Penedès». *Revista de Geografia*, 3, 2562.
- GUIRADO C.; TULLA, F. (2010). «Entre l'abandonament i l'ús intensiu del territori? Sistema d'assentaments i gestió del territori en espais de muntanya. El cas de l'Alt Pirineu català». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 56(3), 607-623.
- HOERNER, J.-M., & LEMARTINEL, B. (1991). «Perpignan, le désert catalan et la renaissance rurale au recensement de 1990». *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest. Sud-Ouest Européen*, 62(1), 1931. <https://doi.org/10.3406/rgpso.1991.3235>
- HUGO, G.; CHAMPION, A.; LATTES, A. (2003). «Toward a New Conceptualization of Settlements for Demography». *Population and Development Review*, 29(2), 277-297.
- ISERN, M. A. (1972). *L'évolution de l'immigration catalane en Roussillon à partir du XIXe siècle*. Memòria de màster, Universitat Paul-Valéry.
- La població (1911-1985): Immigració i explosió demogràfica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, s.d. <https://www.enciclopedia.cat/historia-economica-de-la-catalunya-contemporania/la-poblacio-1911-1985-immigracio-i-explosio> [consulta: 30 març 2024].

- LAGARDE, C. (1996). «Chapitre 1. Les immigrations Espagnoles en Roussillon». Dans *Le parler «melandjao» des immigrés de langue espagnole en Roussillon*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, p. 1544. <https://doi.org/10.4000/books.pupvd.242>.
- LOUBÈRE, L. A.; SANDSTROM, R. (1989). «Saint-Laurent-de-la-Salanque: Étude de structure sociale, 1801-1906». *Annales du Midi*, 101(188), 409427. <https://doi.org/10.3406/ana-mi.1989.2256>.
- MARTY, N. (2013). «Une désindustrialisation perpétuelle ? Comment (ré)évaluer le cas du Languedoc-Roussillon?». *Rives Méditerranéennes*, 46, 6380. <https://doi.org/10.4000/rives.4518>.
- MARTY, N.; GIBAND D. (2022). «La ville contemporaine des années 1950 à nos jours». Dans P. POUJADE (ed.), *Nouvelle histoire de Perpignan*. Perpinyà: Trabucaire, p. 477-504.
- MAYERO, L. (1982). «Population et vie rurale dans le bassin de la Têt (Pyrénées-Orientales)». *Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, 53(3), 305324. <https://doi.org/10.3406/rgpso.1982.3684>.
- MC PHEE, P. (1981). «On Rural Politics in Nineteenth-Century France: The Example of Rodès, 1789-1851». *Comparative Studies in Society and History*, 23(2), 248277. <https://doi.org/10.1017/S0010417500013293>.
- MIOSSEC, A. (2012). *Dictionnaire de la mer et des côtes*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- NOELL, F. (2017). «L'architecture vernaculaire dans les Pyrénées-Orientales ou l'architecture paysanne en pays catalan, Architecture, archéologie et patrimoine du Roussillon». *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, CXXIV vol., 9106.
- Nombre de résidences secondaires | L'Observatoire des Territoires*. <https://www.observatoire-des-territoires.gouv.fr/nombre-de-residences-secondaires> [consulta: 23 novembre 2023].
- PAEGELOW, M.; OLMEDO, M.-T. C. (2003). «Processus d'abandon des cultures et dynamique de reconquête végétale en milieu montagnard méditerranéen: L'exemple des Garrotxes (P.O., France) et de la Alta Alpajarra Granadina (Sierra Nevada, Espagne)». *Sud-Ouest Européen*, 16(1), 113130.
- PALTRINIERI, L. (2019). «Pour une histoire conceptuelle du doublet "population/peuplement"». Dans F. DESAGE, C. MOREL JOURNAL i V. SALA PALA (eds.), *Le peuplement comme politiques*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, p. 4363. <https://doi.org/10.4000/books.pur.59854>.
- PASSARRIUS, O.; CATAFAU, A.; MARTZLUFF, M. (eds.) (2009). *Archéologie d'une montagne brûlée: Massif de Rodès, Pyrénées-Orientales*. Perpinyà: Trabucaire.
- PÉLISSIER, J.-P. (1986). *Paroisses et communes de France : Dictionnaire d'histoire administrative et démographique : Pyrénées-Orientales*, Paris: Éditions du Centre national de la recherche scientifique.
- PEYTAVÍ DEIXONA, J. (2009). «Cases i masos del nord de Catalunya: Entre contínuum i ruptura. Una aproximació a la lectura de l'hàbitat a la frontera septentrional». *Mirmanda: Revista de Cultura*, 5664.

- PITTIÉ, J. (1980). *L'Exode rural: Généralités, régions, départements d'outre-mer*. Poitiers: Université de Poitiers / Centre de Géographie Humaine et Sociale.
- PUJADAS, I.; MENDIZÁBAL, E. (1987). «La Població de muntanya a Catalunya». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 93-111.
- PUJADAS RÚBIAS, I.; BONED, P. (2008). «Dinàmiques migratòries i expansió residencial a Catalunya (1992-2005)». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 92105.
- RECAÑO, J. (2017). «La sostenibilitat demogràfica de l'Espanya buida». *Perspectives Demogràfiques*. <https://doi.org/10.46710/ced.pd.eng.7>.
- ROS, R. (2013). «Les transformations dans la condition des veuves en catalogne. Une analyse des changements du système dotal, de l'usufruit et des pratiques héréditaires dans la région de Gérone (1770-1860)». *Annales de Démographie Historique*, 126(2), 173207. <https://doi.org/10.3917/adh.126.0173>.
- RUBIO, J. (1994). «La population espagnole en France: Flux et permanences». Dins P. MILZA i D. PECHANSKI (eds.), *Exils et migration: Italiens et Espagnols en France, 1938-1946*. París: L'Harmattan.
- RUDOLPH, A.-M. (1962). «L'évolution de l'immigration en France de 1946 à 1960». *L'Information Géographique*, 26(4), 152160. <https://doi.org/10.3406/ingeo.1962.2167>.
- SAGNES, J. (ed.) (1983). *Le Pays catalan: Capcir, Cerdagne, Conflent, Roussillon, Vallespir et le Fenouillèdes*. Pau: Société Nouvelle d'Éditions Régionales et de Diffusion, p. 12.
- SAGNES, J. (1999). *Nouvelle histoire du Roussillon* (11). Perpinyà: Trabucaire.
- SAGNES, J. (2001). «L'aménagement touristique de la cote du Golfe du Lion». Dins J. SAGNES, *Deux siècles de tourisme en France: XIXe-XXe siècles*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, p. 2754.
- SAHLINS, P. (1994). *Forest rites: The War of the Demoiselles in Nineteenth-century France*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- SALA, R.; TARRIUS, A. (2000). *Migrations d'hier et d'aujourd'hui en Roussillon: Occitans, Espagnols, Marocains*. Perpinyà: Trabucaire.
- SORRE, M. (1913). *Les Pyrénées méditerranéennes: Étude de géographie biologique*. Tesi de doctorat, Universitat de París (1896-1968).
- SOULET, J.-F. (1987). *Les Pyrénées au XIXe siècle*. Tolosa: Eché, p. 12.
- SOULET, J.-F. (1988). «Une nouvelle approche de la France rurale au XIXe siècle ? (A propos de thèses récentes sur les Pyrénées)». *Revue Historique*, 279-2, 381392.
- TASTU, A. (1870). «Notes sur le mouvement de la population dans le département des Pyrénées-Orientales pendant la période 1861-1865». *Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 18, 78-95.
- VAZ, C. (2013). *Le franquisme et la production de la ville: Politiques du logement et de l'urbanisme, mondes professionnels et savoirs urbains en Espagne des années 1930 aux années 1970*. Tesi de doctorat, Universitat Paris X Nanterre
- VIDAL BENDITO, T. (1992). «La transició demogràfica a Catalunya i a les Balears». *Estudis d'Història Agrària*, 9. <https://doi.org/10.1344/eha.1992.9.203-223>.